

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

bakalářská práce

Josef Řičář

**„Hovad pitomích i divokých veliké množství“
Svět zvířat očima raně novověkého cestovatele**

„Hovad pitomích i divokých veliké množství“
Animals through the eyes of an early modern traveler

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. Mgr. Marii Šedivé Koldinské, Ph.D., která mou práci vedla. Zejména za mnoho cenných rad ohledně možných přístupů k tomuto netradičnímu tématu. Dále bych chtěl poděkovat své přítelkyni a rodičům, především za hmotnou i nehmotnou podporu v průběhu celého studia.

Tímto prohlašuji, že tato práce je původní. Vypracoval jsem ji samostatně a řádně jsem citoval všechny použité prameny i literaturu. Tato práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. 8. 2018

Josef Řičář

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá vnímáním zvířat očima raně šlechtice. Tyto vztahy jsou zkoumány na základě cestopisných textů z tohoto období, zejména pak v cestopise Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic, který ve svém díle kromě vyličení své pouti do svaté země věnuje prostor také popisu okolní přírody a exotického i jemu běžně známého zvířectva. Práce se především zaměřuje na vnímání zvířat v symbolické rovině, neopomíjí však ani vztah ke každodenní praxi cestovatelů. Důraz je kladen také na charakteristiku dobového systému klasifikace živých organismů a na zdroje povědomí o přírodě v intelektuální tradici. Neopomíjí pak ani nástin pohledu raně novověkého člověka na postavení zvířat i lidí v dobových hierarchiích a jejich místo v celkovém obrazu světa. S tím souvisí také zájem o identitu cestovatelů a hodnotové systémy jim vlastní, skrze které sledují a poznávají vzdálené kraje.

Klíčová slova

Zvířata, lidsko-zvířecí vztahy, cestopisy, raný novověk, cesta do svaté země, animal studies, animal history, raně novověký šlechtic, dějiny mentalit, Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic

Abstract

The bachelor thesis focuses on the perception of animals through the eyes of an early modern noble man. These relationships are investigated on the basis of books of travels from this period, especially on the travel book by Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic, which, in addition to portraying his pilgrimage to the Holy Land, also describes the surrounding nature and both exotic and well-known animals. In particular, the work focuses on the perception of animals as cultural symbols, but does also include the relationship with the everyday practice of travelers. Emphasis is also placed on the characteristics of the system of the classification of living organisms and on the sources of knowledge about nature in the intellectual tradition. It does not omit the view of the early modern man on the position of animals and people in contemporary hierarchies and their place in the image of the world in overall. This is also related to the interest in the identity of travelers and their values through which they see and explore the distant regions.

Key words

Human animals relationship, animals, books of travels, early modern age, journey to Holy Land, animal studies, animal history, early modern noble man, history of mentalities, Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic

Obsah

1. Úvod.....	6
1. 1. Vymezení problematiky.....	7
1. 2. Shrnutí dosavadního bádání.....	9
2. Cestovatelé a cestopisy v raném novověku.....	13
2. 1. Kryštof Harant z Polžic a Bezdrůžic a jeho cesta.....	13
2. 2. Cestopis Oldřicha Prefáta z Vlkanova.....	14
2. 3. Identita cestovatelů a její vliv na podobu cesty a interpretaci viděného.....	15
3. Zvířata.....	17
3. 1. Dobové povědomí o zvířatech.....	17
3. 2. Kategorizace a třídění.....	19
3. 2. 1. Popis zvířat.....	23
3. 3. Zvířata a člověk.....	25
3. 3. 1. Zvířata a každodenní praxe cestovatelů.....	25
3. 3. 2. Pozorovaná zvířata a člověku z nich plynoucí užitek.....	27
4. Kosmografický rozměr cestopisu.....	32
4. 1. Obraz světa v cestopisech.....	32
4. 2. Zvířata fantastická.....	33
4. 3. Hranice lidství.....	36
4. 3. 1. Zhovadilé národy.....	37
5. Závěr.....	39
Edice pramenů.....	42
Použitá literatura.....	42
6. Příloha.....	46
6. 1. Vyobrazení popisovaných živočichů a lidí.....	46

1. Úvod

Historie je věda o lidech v čase, napsal kdysi Marc Bloch.¹ Proč by se tedy někdo měl v rámci historie zabývat zvířaty?² Ačkoliv tato otázka může být z jistého úhlu pohledu na věc oprávněná, domnívám se nejen, že se historie zvířaty zabývat může, ba dokonce, že by se jimi zabývat měla. Již Max Weber definoval člověka jako „zvíře zavěšené do pavučiny významů, kterou si samo upředlo“, přičemž pavučinou měl na mysli lidskou kulturu.³ Americký antropolog Clifford Geertz pak definoval kulturu jako určitý plán, návod nebo instrukce, řídící lidské chování. Každý člověk je zpravidla od svého narození obklopen soustavou symbolů ve formě různých gest, specifických slov a pojmů, předmětů či uměleckých děl atd., které si s sebou nesou své konkrétní významy. Tyto symboly a k nim patřící významy, kulturní vzorce, si tedy každý postupně osvojuje, chápe skrze ně svět kolem sebe, orientuje se ve společnosti, do které se narodil, je jimi určováno jeho chování v různých životních situacích.⁴ Geertz vymezuje existenci kulturních vzorců jako základní podmínku specifičnosti lidského chování. Lidský život je nutně vždy určen kulturou a snažit se najít lidskou přirozenost nezávislou na kultuře nemá smysl, protože nic takového nemůže existovat. Kultura je zkrátka tím, co nás činí lidmi a je s lidmi pevně a nerozlučně spjata.⁵ Zvířata, jak jednotlivě, tak i jako celek, nepochybně fungují v rámci této kultury jako symboly se svými vlastními, kulturně podmíněnými významy a jsou tedy pevnou součástí našich vzorců. V historii a koneckonců i dnes jsou některá zvířata uctívána jako bohové, zatímco jiná pronásledována jako škůdci, další využívána k práci, pro zábavu, zahnání hladu či jako pokusné objekty k testování škodlivosti různých látek na organismu ne nepodobném lidskému. V naší současnosti zažíváme velkou ekologickou krizi spojenou s masivními a pravděpodobně nevratnými změnami podmínek na naší planetě. Je jisté, že dosavadní lidská činnost má na těchto změnách svůj podíl. Mluví se o šestém velkém vymírání živočišných druhů, důsledkem čehož pravděpodobně ze zemského povrchu navždy zmizí někteří, nám důvěrně známí, živočichové.⁶ To jsou myslím dostatečné důvody k reflexi lidského vztahu ke zvířatům i k přírodě obecně. Je to snad dostatečný důvod k pohledu do historie a k zamyšlení, čím nám zvířata byla dřív a čím nám jsou dnes a k hledání kulturních příčin těchto vztahů.

1 BLOCH, Marc, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*, Praha 1967, s. 32.

2 Definicí pojmu zvíře se ještě budu zabývat.

3 GEERTZ, Clifford, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000, s. 15.

4 GEERTZ, C., *tamtéž*, s. 57.

5 GEERTZ, C., *tamtéž*, s. 58 – 62.

6 <https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/masove-vymirani-druhu-je-v-plnem-proudu-tri-ctvrtiny-zivocic/r~8ef5d054663411e793d0002590604f2e/>

1. 1. Vymezení problematiky

Vzhledem k tomu, že i samotný pojem zvíře je relativní a jeho význam procházel v průběhu času i napříč kulturami různými proměnami, cítím potřebu ho zde definovat. V této práci se hodlám zabývat vnímáním zvířat očima člověka, pokusím se zde proto nyní načrtnout onu definici právě ve vztahu k člověku, a to z pohledu současné antropologie. Bylo by zjednodušující a nesprávné definovat zvíře jen jako opozici člověka coby bytosti mající kulturu, skrze kterou chápe svět, neboť i u některých zvířat lze nalézt jisté známky kultury.⁷ Přesto se lidská kultura v něčem výrazně liší. Antropolog Robin Dunbar přisuzuje lidem jako jedinému živočišnému druhu teorii mysli, tedy schopnost vyššího stupně intencionality. Díky ní je člověk jako jediný živočich obývajících planetu zemi schopen vnímat nejen své vlastní potřeby, ale také uvažovat o záměrech ostatních, které pouze předpokládá. Na tomto základě s nimi pak pracuje a vytváří si své vlastní komplexní představy o světě kolem sebe včetně obsahů mysli druhých lidí.⁸ Právě díky této schopnosti je člověk schopný vymýšlet si své vlastní imaginární světy, paralelní k tomu reálnému, které mu pomáhají jej uchopit a interpretovat jinak nevysvětlitelné jevy. Dokáže si představit sebe sama v odstupu od světa jak jej vnímáme, tedy vnímat jej z jiné perspektivy.⁹ Tak může chápat svět například skrze náboženství, literaturu a další umělecké formy, tedy obecně řečeno je schopný ho chápat skrze komplexní kulturní vzorce. Přestože mým záměrem bylo definovat zvíře, zatím jsem spíš upřesnil definici člověka a vymezil, čím zvíře není. Clifford Geertz vidí rozdíl mezi člověkem a zvířetem v tom, že zatímco člověk si kulturní vzorce, tedy „soubor řídicích mechanismů“, osvojuje postupně až po svém narození a trvá mu to delší dobu, zvířata se se svými vzorci již jaksi rodí, respektive vzorce jejich chování vycházejí z „fyziologických zvláštností jejich těla“, zatímco nositeli těch lidských je z velké části jeho okolí a společnost, do které se narodí.¹⁰

Ve své práci se budu zabývat cestou Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic na Blízký východ a do severní Afriky (Egypt). Konkrétně se budu věnovat jeho cestopisu,¹¹ na svůj žánr poměrně rozsáhlému dílu, ve kterém kromě vyličení útrap cesty, popisů měst, lodí, převážně křesťanských, ale i nekřesťanských pamětihodností a mnoha dalších informací věnuje značné množství¹² prostoru také popisu okolní přírody a zvířectva. Zvířat jak jemu běžně známých, tak také exotických, či dokonce z dnešního pohledu na věc pravděpodobně nikdy neexistujících. Pracuji s předpokladem

7 Jisté znaky kultury byly pozorovány i u některých populací afrických šimpanzů. Více o tomto viz DUNBAR, Robin, *Příběh rodu homo. Nové dějiny evoluce člověka*, Praha 2009, s. 155-169.

8 DUNBAR, R., *tamtéž*, s. 56-64.

9 DUNBAR, R., *tamtéž*, s. 169-173.

10 GEERTZ, C., *Interpretace kultur*, s. 58.

11 Cestopis je rozdělen do dvou svazků, zde uvádím pouze bibliografický záznam prvního z nich: BOČKOVÁ, Hana; MELOUNOVÁ, Markéta (eds.), *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Putování aneb cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země svaté, země Jüdské a dále do Egypta a velikého města Kairu /I/*, Brno 2017.

12 Ve srovnání s jinými cestopisy své doby

existence určité „hierarchie všeho stvoření“ v mysli raně novověkého člověka, na jejímž pomyslném vrcholu stál bůh a andělé a pod ním všechno ostatní. Jak lidé, tak zvířata i příroda a zbytek světa – vše bylo hierarchicky uspořádané.¹³ Tento systém se budu snažit prozkoumat co nejpodrobněji, a to včetně autorova přístupu ke klasifikaci jednotlivých druhů živočichů, který byl od toho dnes používaného pravděpodobně odlišný a založený na jiných kritériích.¹⁴ Zajímá mě rovněž fungování zvířat jako symbolů a také způsob, jakým s nimi v symbolické rovině cestovatel pracoval, stejně jako jeho přístup ke zvířatům v praxi. S tím souvisí také snaha hledat původ těchto symbolů v biblické a antické, případně i jiných tradicích a sledovat proměnu jejich významů. Souhlasím s tezí Bruce Boehrera, že studium zvířat a jejich hierarchií (nejen) v raném novověku by nemělo být oddělováno od studia sociálních interakcí s lidmi.¹⁵ Proto mě budou zajímat i cestovatelovy názory na místní populaci a na lidi jiných kultur obecně. Důležité je také místo lidí i zvířat v autorově představě světa jako celku. Abych mohl uskutečnit svůj záměr, budu však muset nejprve zjistit jaké kulturní prostředí považoval Kryštof Harant za „své“, v jakých komunitách se pohyboval a vyrůstal, z jakých intelektuálních tradic vycházel a co si z nich vzal a jak získával své povědomí o světě kolem sebe. Je tedy nejprve nutné zabývat se otázkou, na čem zakládal svou identitu a skrze jaké kulturní vzorce se vztahoval k „jiným.“¹⁶

V souvislosti s raně novověkými cestopisy je také třeba klást si otázku, nakolik do nich autor vůbec promítá svou subjektivitu a do jaké míry jen přebírá informace od klasických autorů. Jako subjektivní lze samozřejmě chápat již samotný výběr informací, které se autor rozhodl uvést ve svém díle. Přesto je otázkou, do jaké míry se snaží podělit se se čtenáři i o své názory, třebaže utvářené na základě studia a četby. Raně novověké znalosti o přírodě byly od těch dnešních v mnohém odlišné. Některé tehdejší názory se proto mohou dnešnímu nepoučenému čtenáři jevit jako vyložené nesmysly. Mojí ambicí však není uvádět informace obsažené v cestopisech „na pravou míru.“ Mým záměrem je naopak brát je vážně a skrze ně se snažit pochopit systém myšlení tehdejších lidí.

Předpokládám, že Kryštof Harant byl synem své doby a mnoho jeho představ sdílela velká část jeho současníků, respektive příslušníků jeho stavu. Tím se dostávám k limitu zobecňování mých zjištění, a sice stavovskému rozdělení raně novověké společnosti. S hierarchickým dělením světa

13 THOMAS, Keith, *Man and the Natural World. A History of the Modern Sensibility*, New York 1983, s. 60.

14 Jako tvůrce dodnes používaného taxonomického systému rostlin i živočichů je uznáván švédský botanik Karl von Linné, který v 18. století vytvořil racionální systém třídění živých organismů a zavedl pojmy rod a druh. Nutno dodat, že již před ním se několik učenců pokoušelo o zavedení systému na podobném základě. Viz RÁDL, Emanuel, *Dějiny biologických teorií novověku I. Od renesance na práh 19. století*, Praha 2005, s. 248-260.

15 BOEHRER, Bruce, *The Animal Renaissance*, in: BOEHRER, Bruce (ed.), *A Cultural History of Animals in the Renaissance*, Oxford – New York 2007, s. 22.

16 Vztah my a oni bude dále více teoreticky rozpracován

souvisí i pevné rozdělení tehdejší společnosti na základě stavovské příslušnosti a z něj plynoucí nerovnost v přístupu ke vzdělání a možnosti zisku kulturního kapitálu. Tento fakt pak částečně předurčoval podobu kulturních vzorců každého jedince a tím i jeho celkový étos a světový názor.¹⁷ Přestože tedy představy o přírodě a zvířatech, které měl Kryštof Harant, mohly být v některých svých rysech velmi podobné názorům jeho současníků, je pravděpodobné, že těchto podobností bylo výrazně méně u příslušníků odlišných stavů a zejména u jedinců s odlišným kulturním kapitálem. Pro kontext budu pracovat ještě s cestopisem Oldřicha Prefáta z Vlkanova, který několik desítek let před Harantem podnikl v mnoha rysech podobnou, i když kratší cestu.¹⁸

1. 2. Shrnutí dosavadního bádání

V českém prostředí není příliš obvyklé zabývat se otázkou vztahu člověka ke zvířatům z pohledu sociálních věd. V historiografii, respektive historické antropologii, toto téma příliš nerezonuje, i když i zde je možné najít práce zaměřené tímto směrem. Za všechny lze uvést například příspěvek ve sborníku vydaném Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy zabývající se proměnou vztahu k vlastnictví domácích zvířat v raném novověku v kontextu civilizační teorie Norberta Eliase,¹⁹ či příspěvky českých autorů, respektive autorek, ve sborníku *Člověk a svět zvířat v středověku*, vydaném Slovenskou akademií věd.²⁰ Zmínit lze v této souvislosti také tematické číslo časopisu *Dějiny a současnost*, kde Marie Šedivá Koldinská tematizuje koně a psy coby člověku nejbližší zvířata (nejen) v raném novověku a kde může čtenář, otevřený i méně tradičním historiografickým tématům, nalézt i další články se vztahem člověk – zvíře coby společným jmenovatelem.²¹ Za připomenutí rozhodně stojí také práce Stanislava Komárka, který se, i přes své přírodovědné zaměření, přírodě věnuje také z různých sociálně vědních perspektiv, jako je filosofie, historie vědy či sémantika.²² Profesor Komárek také působí jako ředitel Katedry filosofie přírodních

17 Geertz definuje étos jako základní estetický a mravní styl konkrétního člověka, dále kvalitu a charakter jeho života. Étos člověka odráží postoj k sobě samému i k světu. S étosem souvisí světový názor – individuální představa o podobě světového řádu a individuální pojetí přírody, společnosti i sebe sama – tedy obecná představu o skutečném stavu věcí. Jeho vyjádřením je pak u každého jedince jeho způsob života. Viz GEERTZ, C., *Interpretace kultur*, s. 147-148.

18 BOČKOVÁ, Hana (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkanova. Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*, Praha 2007.

19 PINZOVÁ, Lenka, *Vlastnictví domácích zvířat a civilizační proces*, in: HORSKÝ, Jan; HRONÍKOVÁ, Linda; STELLA, Marco; BOUZEK, Jan; KRATOCHVÍL, Zdeněk; SOKOL, Jan; NEŠPOR, Zdeněk R., *Natura et cultura. I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací*, Praha, 2014, s. 137-150.

20 Za všechny uvádím příspěvek o symbolickém využití zvířat coby prostředku dehonestace a nadávek: MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie, *Zvíře jako prostředek dehonestace ve středověku a raném novověku. Hlava skopová, německý pes, vůl a svatý Šebestián*, in: DVORÁKOVÁ, Daniela a kol., *Člověk a svět zvířat v středověku*, Bratislava 2015.

21 KOLDINSKÁ, Marie, *Červená chrtice od pana Trčky*, *Dějiny a současnost*, 27, 2005, č. 2, s. 30-34.

22 Jen jako příklad vybírám z autorovy rozsáhlejší tvorby dvě práce, a sice: KOMÁREK, Stanislav, *Ochlupení bližní. Zvířata v kulturních kontextech*, Praha 2012. a KOMÁREK, Stanislav, *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*, Praha 2008.

věd na pražské Přírodovědecké fakultě UK. Dějinám přírodních věd se také dlouhodobě věnuje Alena Hadravová, která stojí například za vydáním edice středověké encyklopedie mistra Pavla Žídka i dalších titulů s touto tematikou.²³ Prací z českého prostředí není mnoho a mají často jen charakter kratšího článku. Až na několik výjimek chybí větší monografie či monotematické sborníky a syntetické práce. Zahraniční produkce v tomto českou jednoznačně předčí, a to jak kvantitativně, tak i po stránce kvality. Na následujících řádcích uvádím několik příkladů. Z prostředí britské historiografie rozhodně stojí za zmínku šestidílná řada *A cultural history of animals*.²⁴ Každý svazek pokrývá jednu z historických epoch od pravěku až po dnešní dobu (respektive 20. století) a sleduje využití zvířat či pohled lidí na ně skrze pevně stanovené kategorie, jako je například hospodářství, lov, výtvarné umění, věda či filozofie atd. Podobně koncipovaná, jen kratší a patrně i pro širší čtenářskou základnu určená, je pak práce Lindy Kalof (ve výše uvedené řadě figuruje jako editorka dílu o antice).²⁵ Zajímavá a kvalitní je i monografie Američana Keitha Thomase, věnující se proměně lidského pohledu na zvířata od pozdního středověku do moderní doby.²⁶ Autor vysvětluje vznik moderního lidského přístupu ke zvířatům jako jev plynoucí z čím dál větší ztráty přímého kontaktu s přírodou v kontextu sekularizace, urbanizace a dalších fenoménů novověku. Stranou nezůstává ani francouzská historiografie, zejména medievistika, jejíž produkce je v českém jazykovém prostředí dostupná v několika případech i v češtině. V překladu vyšla například práce předního francouzského medievisty Jean-Claude Schmitta o středověkém psím světcu.²⁷ O proměně symbolických představ o medvědech ve středověké Francii píše ve svém *Medvědovi* Michel Pastoreau.²⁸ Medvěd se (zejména v důsledku působení církve) stal z dřívějšího krále zvířat postupně zvířetem opovrhovaným, pronásledovaným, různě týraným a vystavovaným na jarmarcích pro zábavu a ve volné přírodě (až na okrajové, lidem těžce přístupné oblasti) téměř vyhubeným. O zájmu francouzských medievistů o kulturní vnímání zvířat svědčí i samostatné heslo v encyklopedii středověku, jejímiž editory jsou Jacques Le Goff a již zmíněný Jean Claude Schmitt.²⁹ Prací z francouzského prostředí (i těch přeložených do češtiny) existuje více, cílem tohoto krátkého výčtu je ale spíše poukázat na místo tohoto u nás nepřiliš silně zastoupeného okruhu historického bádání v zahraničí, než vypisovat seznam všech titulů, na které jsem zatím narazil. Za zmínku však stojí ještě slavná studie *Velký masakr koček* Roberta Darntona.³⁰ Autor zde za pomoci metody zhuštěného

23 HADRAVOVÁ, Alena (ed.), *Kniha dvacatera umění mistra Pavla Žídka. Část přírodovědná*, Praha 2008.

24 Pro účely této práce budu používat díl věnující se období renesance: BOEHRER, Bruce (ed.), *A cultural history of animals in the Renaissance*. Oxford – New York 2007.

25 KALOF, Linda, *Looking at Animals in Human History*, Londýn 2007.

26 THOMAS, Keith, *Man and the natural world. A history of the modern sensibility*, New York, 1983.

27 SCHMITT, Jean-Claude, *Svatý chrt. Guinefort, léčitel dětí ze 13. století*, Praha, 2007.

28 PASTOREAU, Michel, *Medvěd. Dějiny padlého krále*. Praha 2011.

29 DELORT, Robert, Zvířata in: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2008, s. 889 – 898.

30 DARNTON, Robert, *Velký masakr koček a jiné epizody z francouzské kulturní historie*, Praha 2013, s. 73-92.

popisu antropologa Clifforda Geertze analyzuje symbolické využití koček dělníky jedné tiskařské dílny k zneuctění a urážce svého nenáviděného mistra a jeho ženy ve Francii 18. století. Na podporu své teze o legitimitě a odbornosti zkoumání lidských představ o zvířatech jako součásti zkoumání kultury obecně zde uvedu ještě dvě práce z německého prostředí. V prvním případě se jedná o syntetický sborník německých sociálních vědců *Mensch und Tier in der Geschichte Europas*, strukturovaný podobně jako výše uvedená řada z britské produkce.³¹ Za druhé je to monografie profesora Franka Meiera, zabývajícího se studiem středověkých a raně novověkých dějin, *Mensch und Tier im Mittelalter*.³² I zde se autor věnuje postupně různým oblastem, ve kterých se mohl středověký člověk setkat se zvířaty. Jde například o symbolické chápání zvířat jako zlých nebo dobrých, fenomén soudů se zvířaty a otázky pohledu na možnost jejich viny, lov, domácí a užitková zvířata či využití zvířecí symboliky v heraldice a rodové reprezentaci. Úkolem tohoto poněkud stručného seznamu je především ukázat, že zvířata do historiografie patří a vyskytují se v ní jak v české, tak zahraniční produkci a že otázka vztahu člověk – zvíře může být tématem plnohodnotné a kvalitní historické práce, ať už jde o kratší článek či rozsáhlou monografii. Dále se zde snažím v krátkosti naznačit možné přístupy ke zpracování tohoto netradičního a v našich podmínkách poněkud opomíjeného zaměření a oblasti, kterým se jednotliví badatelé a badatelky věnují.

V případě cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic se o okrajovosti rozhodně mluvit nedá. Poprvé vyšel tiskem v roce 1608 prostřednictvím tiskárny dědiců Daniela Adama z Veleslavína na Starém Městě pražském. Již z renesančně dlouhého názvu³³ se čtenář dozví mnoho informací o obsahu cestopisu i jeho autorovi. Autorem ilustrací je Jan Willenberg, který zhotovil rytiny podle Harantových nákresů v diáři. Roku 1638 se Kryštofův bratr Jan Jiří rozhodl k vydání cestopisu v němčině, jeho záměr však plně realizoval až o 40 let později jeho syn.³⁴ Ačkoliv se o cestopis zajímali již Bohuslav Balbín a František Martin Pelcl, o jeho první moderní edici se postaral v roce 1854 Karel Jaromír Erben. V jeho edici však chybí ilustrace, autorem původně přiložené dokumenty i zmínky o nich ve vlastním textu³⁵ a tím výčet jeho zásahů do původní podoby díla nekončí. V roce

31 DINZELBACHER, Peter (ed.), *Mensch und Tier in der Geschichte Europas*, Stuttgart 2000.

32 MEIER, Frank, *Mensch und Tier im Mittelalter*, Ostfildern 2008.

33 *Putování aneb Cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země Svaté, země júdské a dále do Egypta a velikého města Kairu, potom na horu Oreb, Sinai a svaté panny Kateřiny v Pusté Arabii ležící, na dva díly rozdělená a od urozeného pána, pana Kristofa Haranta z Polžic a z Bezdržic a na Pecce etc., římského císaře Jeho Milosti rady a komorníka léta 1598 šťastně vykonaná, i také pěknými figúrami ozdobená. Jest při tom i krátké vypsání některých národův a obyčejův jejich, též zemí, krajin, ostrovů a měst i jiných rozličných věcí*

34 Německy vyšlo pod názvem *Der christliche Ulysses oder Weit-versuchte Cavalier Fürgestellt In der denckwürdigen Bereisung so wol deß Heiligen Landes, Als vieler anderer morgenländischer Provintzen, Landschafften und berühmter Städte*. Viz KOLDINSKÁ, Marie, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha – Litomyšl 2004, s. 11.

35 BOČKOVÁ, Hana, *Kryštof Harant a jeho cestopis*, in: BOČKOVÁ, Hana; MELOUNOVÁ, Markéta (eds.), *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Putování aneb cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země svaté, země Júdské a dále do Egypta a velikého města Kairu /II/*, Brno 2017, s. 404-406.

1926 vydal výbor z díla pod názvem *Cesta po Egyptě* Karel Hrdina.³⁶ Zásluhou Františka Kožíka byl cestopis převyprávěn a zpřístupněn širší čtenářské obci.³⁷ Nejmladší je pak loňská edice Hany Bočkové a Markéty Melounové, která kromě samotného cestopisu v jeho kompletní podobě obsahuje i dodatečně vytvořený bohatý poznámkový aparát a několik studií.³⁸ Kompletní seznam edičních počinů spjatých s Harantovým *Putováním* by byl delší a nemělo by patrně příliš velký význam ho zde vypisovat. Zde uvádím jen některé práce pro ilustraci velkého zájmu o cestopis.

Novější zájem české historiografie je silně ovlivněn přístupy historické antropologie. Zde mnohokrát citovaná kniha Marie Koldinské pojímá osobu Kryštofa Haranta jako individualitu a sleduje jeho životní osudy od narození, přes smrt na Staroměstském náměstí, až k jeho druhému životu (nejen) v české literární tradici. Kryštof Harant po sobě nezanechal nijak závratné množství písemností a tak autorka věnuje pozornost cestopisu na téměř sto stranách. Samotný popis cesty konfrontuje s obecnějšími informacemi o 16. století a životě v něm i o reáliích krajů, které cestovatelé navštívili. V centru její pozornosti stojí každodenní praxe poutníků a dále jejich osobní prožitky, jako je náboženská zkušenost či kontakt s kulturami Blízkého východu. Na obrazy a stereotypy o krajích Blízkého východu a zejména o jeho obyvatelích a jejich kultuře se zaměřila i Lucie Storchová. V sérii článků v odborných časopisech a také coby editorka knihy českých cestopisů o Egyptě z 15. – 17. století³⁹ sleduje proměny cestovatelského diskurzu o krajích na východním pobřeží Středoziemního moře. Zdeněk Beneš se zabýval otázkou, nakolik je Harantův cestopis ovlivněn kosmografickými díly a zda ho lze interpretovat i jako popis celkového obrazu světa raně novověkého člověka.⁴⁰ Osoba Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic a intelektuální život jeho doby tvoří téma prvního čísla (1/2009) časopisu *Historie – Otázky – Problémy*. I zde je několik článků věnováno jeho cestopisu. Pozornost mu věnovalo také mnoho literárních vědců.

36 HARANT Z POLŽIC A BEZDRUŽIC, Kryštof; HRDINA, Karel, *Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdrůžic Cesta po Egyptě. Výbor z druhého dílu jeho Putování, aneb, Cesty z království Českého do Benátek*, Praha 1926.

37 KOŽÍK, František, *Cesta Kryštofa Haranta z Polžic a z Bezdrůžic a na Pecce z království Českého do Benátek, odtud do země Svaté, země Judské a dále do Egypta a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v pusté Arabii*, Praha 1988.

38 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování*, (vyšlo ve dvou svazcích).

39 STORCHOVÁ, Lucie (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti. České cestopisy o Egyptě 15. - 17. století*, Praha 2005.

40 BENEŠ, Zdeněk, *Cestopis Kryštofa Haranta jako kosmografický obraz světa*, in: BOBKOVÁ, Lenka; HRUBÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 136-145.

2. Cestování a cestopisy v raném novověku

V raném novověku se lidé přesouvali napříč Evropou z různých důvodů. Jaroslav Pánek je rozděluje podle motivace k opuštění domova na cesty obchodní, politické a diplomatické, reprezentační, vojenské, nábožensky motivované, studijní a pro potěšení.⁴¹ Ve středověku měly zvláštní pozici cesty na svatá místa. Vydávali se na ně lidé nejrůznějších sociálních skupin a dobovou společností byly velmi ceněné.⁴² V raném novověku však získávají poutě na důležitá místa spjatá s křesťanstvím a i cesty celkově postupně nový charakter. Kromě zbožných úmyslů spojených s překonáváním osobního nepohodlí a podstoupení rizik spojených s dalekou cestou se na sklonku 15. století začíná prosazovat cestování bližší modernímu pojetí tohoto fenoménu. Pod vlivem humanismu a renesance se vydávají lidé vstříc dálkám také za účelem poznání, rozšíření obzorů, s cílem porovnat své znalosti o dalekých krajích získané četbou knih s realitou a nabyté znalosti a zkušenosti pak uplatnit v dalším životě. Případně také s cílem sepsat po návratu o své cestě zprávu a následně ji vydat tiskem.⁴³ Cíle zbožných poutí byly mnohé, výsadní postavení však mezi všemi zaujímala Svatá země, coby dějiště biblických událostí a místo Ježíšova života. Přestože se ani v raném novověku nedá popřít jejich religiózní charakter, začínají čím dál více připomínat moderní turistiku. S tím souvisí i postupné mizení jejich dřívější prestiže.

2.1. Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic a jeho cesta

Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic vyrazil na svou pouť zjara roku 1598, tedy v roce, kdy slavil své 34. narozeniny.⁴⁴ Zda tak učinil proto, že na něj po návratu z uherských bojišť a smrti jeho ženy doma čekala jen nuda a každodenní starosti, čtenáře v předmluvě svého díla neinformuje.⁴⁵ Místo toho hledá důkazy o prospěšnosti cestování u antických autorů a v bibli. Je to zejména užitek z poznání cizího, a to jak vlastní, tak i svých přátel a vlasti. Pokračuje vypsáním přínosů objevitelských cest Kryštofa Kolumba, Ameriga Vespucioho, Hernanda Cortéze či Jana Mandevilla a zmiňuje i některé své krajany.⁴⁶ Jako motivaci pro svou cestu uvádí „*umysl a žádost věcí čítaných a slýchanych poněkud poznati a zkusiti*“ a skrze spatření „*krásných zemí a měst*“ poznat „*velikou*

41 PÁNEK, Jaroslav, *Cestování jako modernizační činitel*, in: Lenka BOBKOVÁ; NEUDERTO VÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997, s. 10-12.

42 BENEŠ, Zdeněk, *Na cestu*, in: STORCHOVÁ, Lucie (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti. České cestopisy o Egyptě 15. - 17. století*, Praha 2005, s. 5.

43 BOČKOVÁ, Hana, *Člověk na cestě*, s. 431.

44 KOLDINSKÁ, Marie, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha – Litomyšl 2004, s. 16.

45 KOLDINSKÁ, M., *tamtéž*, s. 60-61.

46 Zde se patrně inspiroval předmluvou Daniela Adama z Veleslavína k oblíbenému dílu *Itinerarium Sacrae Scripturae, to jest putování svatých*. Viz BOČKOVÁ, Hana, *Kryštof Harant a jeho cestopis*, s. 406.

*milost Boží.*⁴⁷ Už samotný rozsah předmluvy a množství citací nenechá čtenáře na pochybách, že byl Kryštof Harant vzdělaný a sečtělý člověk s dobrou znalostí humanistické intelektuální tradice.⁴⁸

Přestože nejsou k dispozici přesné informace o tom, kde mladý Kryštof započal své vzdělávání, jeho další fáze je spojená s pozicí pážete ve službách Ferdinanda Tyrolského na jeho sídle, zámku Ambras. Během osmi zde strávených let měl dostatek příležitostí k navázání nových kontaktů i získání patřičného vzdělání a poznání života u dvora předního středoevropského šlechtice. Ačkoliv nepodnikl kavalírskou cestu po zahraničních krajích a nezapsal se na žádnou ze zahraničních univerzit, jak bylo tehdy u mladých šlechticů zvykem, měl i z Ambrasu možnost vycestovat a poznat blízké i vzdálenější okolí.⁴⁹ Rozšiřovat své obzory mohl také zkoumáním roztočivých předmětů v zámecké kunstkomoře nebo četbou v knihovně. Jejích 4 500 titulů důstojně reprezentovalo svého majitele a poskytovalo zájemcům o poznání světa patřičné vzdělání a kulturní rozhled. Přestože arcivévoda věnoval velkou pozornost dílům s historickou tematikou, jednalo se o knihovnu poměrně univerzální s širokým zaměřením. Obsahovala jak díla klasické teologie, spisy právní a filosofické, tak literaturu se zaměřením geografickým, kosmografickým, astrologickým a astronomickým, matematickým a geometrickým či knihy o architektuře.⁵⁰ V souladu s humanistickým ideálem světaznalého člověka se Kryštofu Harantovi dostalo také vzdělání v jazycích, tolik užitečných jak ke komunikaci na cestách, tak také k četbě rozličné literatury. Po konci svého osmiletého pobytu na Ambrasu zvládal aktivně mluvit a číst kromě češtiny také latinsky, německy, italsky a řecky, pasivně znal i další jazyky, například francouzštinu. Kromě zdokonalování v intelektuálních dovednostech se zde věnoval také rozvoji svých schopností po stránce fyzické. K ideální všestrannosti patřila mimo jiné znalost jízdy na koni, lovu, míčových her, šermu či tance. V zámku u města Innsbruck se také seznámil se svojí celoživotní láskou – hudbou.⁵¹ Mladý Kryštof Harant si zkrátka během těchto osmi let osvojil kulturní vzorce tehdejších vzdělaných a všestranně založených šlechticů.

2. 2. Cestopis Oldřicha Prefáta z Vlkánova

Oldřich Prefát z Vlkánova pocházel z rodiny bohatého obchodníka se sukem, který se do šlechtického stavu nenarodil, ale přídomek si koupil. Narodil se (Oldřich) roku 1523 a byl tedy o dost starší, než Harant.⁵² Podobně jako Harantovi se i jemu dostalo dobrého vzdělání. V sedmnácti

47 Nepřipadá mi příliš účelné vypisovat zde všechny cestovatele, které v obsáhlé předmluvě svého cestopisu zmiňuje jako důkazy prospěšnosti cestování. Viz BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I*, s. 17-26.

48 V cestopise se odkazuje na více než 600 autorů.

49 KOLDINSKÁ, M., *Kryštof Harant*, s. 30-45.

50 PURŠ, Ivo; KUCHAROVÁ, Hedvika, *Knihovna arcivévody Ferdinanda II. Tyrolského*, Praha 2015.

51 KOLDINSKÁ, M., *Kryštof Harant*, s. 41-42.

52 BOČKOVÁ, Hana, *Člověk na cestě*, in: BOČKOVÁ, Hana (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkánova. Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*, Praha 2007, s. 445.

letech odešel na doporučení studovat do Wittenbergu. Ve studiích poté pokračoval ještě v Praze, Ingolstadtu a Lipsku. I on tedy dosáhl na dobré vzdělání, i když patrně jiného zaměření, než Harant. Jeho studijním oborem byla totiž matematika. To se projevilo i v jeho cestopise, kde klade velký důraz na vypsání přesných rozměrů staveb na svatých místech. Poznámky o rozměrech sice uvádí i Harant a patrně patřily k obvyklým údajům uváděným v tehdejších cestopisných zprávách, Prefát jim však věnuje daleko více prostoru, než jeho následovník. Uvádí také různé informace o měně a vzdálenosti (tomu věnuje pozornost i Harant) či o astronomii a časomíře. Před cestou do Svaté země podnikl i pouť do Říma a po návratu také do španělského Santiga de Compostella.⁵³ Za svůj život tedy stihl navštívit všechna tři hlavní poutní místa křesťanstva. Samotná Prefátova cesta do Svaté země měla podobný průběh, jako v případě Haranta.

Co se týče jeho cestopisu, je mnohem stručnější a snad i subjektivnější, než cestopis Harantův. Alespoň ten mu to v předmluvě svého díla vyčítá.⁵⁴ Prefát se více soustředí na popis samotné cesty a menší důraz klade na různé odbočky a všemožné exkurzy. I Prefát však občas nějakou odbočku z vyprávění udělal a sdělil čtenářům, co si o právě pozorovaném jevu myslí bible či antičtí autoři. Na rozdíl od Haranta také cestoval na východ v době míru habsburské a osmanské říše. Průběh jeho cesty byl tedy v některých ohledech jiný. Jinak je ale v mnoha ohledech jeho cestopis velmi podobný, ať už jde o trasu, kterou se poutníci vydali či o příkládání důležitých dokumentů nějak souvisejících s cestou. Prefát také, podobně jako Harant, vybavil své dílo ilustracemi. Ty pro něj vytvořil benátský malíř Domenico dalle Greche, kterého potkal na své cestě.⁵⁵

I Prefát se ve svém spise tu a tam zmíní o pozorované fauně. Rozsah těchto postřehů se sice nedá srovnávat s Harantovým textem, i tak z nich ale lze mnohé vyčíst o způsobu přemýšlení tehdejších lidí o světě zvířat. Z toho důvodu proto budu informace v Harantově cestopise, které jsou hlavním objektem mého zájmu, občas konfrontovat s Prefátovými poznatky. Cílem je hledat shody i rozpory a tím přispět k ucelenějšímu obrazu myšlenkového světa raně novověkých šlechticů na cestách.

2. 3. Identita cestovatelů a její vliv na podobu cesty a interpretaci viděného

Poutě na svatá místa a do Svaté země obzvlášť také přispívaly k většímu uvědomění si vlastní identity poutníků skrze přímou konfrontaci s „jiným“ a „jinými.“ To představovalo především kontakt s lidmi odlišného náboženství a jiné kultury, ale také se zeměmi odlišnými od těch, kde se cestovatelé cítili doma. Člověka žijícího v 16. století ve střední Evropě formovalo několik identit, které z velké části ovlivňovaly a určovaly jeho život. Identifikoval se civilizačně, nábožensky a

53 BOČKOVÁ, H., *tamtéž*, s. 446.

54 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 25-26.

55 BOČKOVÁ, *Člověk na cestě*, s. 446.

zemsky, dále stavovsky a konfesijně.⁵⁶ V případě Kryštofa Haranta jako příslušník evropského křesťanstva mající své rodové sídlo v Čechách, které tvořily součást habsburského soustátí, jako rytíř, příslušník nižší šlechty, katolík. Identita sama o sobě však plně vynikne teprve při kontaktu s něčím cizím, identifikujícím se zcela jinak, skrze vymezení se vůči jinému. Roli pomyslné hranice mezi naším a cizím zde hrálo z velké části náboženství. To také do určité míry utvářelo pohled poutníků na všechno, co na své cestě viděli. Bible spolu s dalšími texty, které cestovatel četl, měla vliv na celou cestu. Od výběru míst, která stojí za návštěvu, po informace co během cesty pozorovat a co si o tom myslet. Není proto divu, že se cesty většiny poutníků i zkušenosti z nich popsané na stránkách jejich deníků a poté vydané v cestopisech značně podobají.⁵⁷ Cesta klasicky začínala v Benátkách, kde si poutník zajistil místo na lodi a podepsal smlouvu s průvodcem (tzv. Gvardianem). Poté následovala plavba se zastávkami na středomořských ostrovech, do přístavu Jaffa, návštěva svatých míst a poté návrat stejnou cestou zpět. Další cesta do Egypta, kterou podnikl Kryštof Harant byla jen méně obvyklou variantou této standardní trasy.⁵⁸

V tomto kontextu je vhodné poukázat také na duchovní rozměr raně novověkých poutí. V případě svaté země obzvlášť je lze chápat coby symbolickou vnitřní cestu poutníků k bohu skrze jejich vlastní náboženskou zkušenost.⁵⁹ Sdílením útrap cesty s dalšími lidmi z různých koutů Evropy, kteří by se za normálních okolností neměli šanci setkat, se ještě posilovalo vědomí křesťanské sounáležitosti a identity. Skupiny poutníků představovaly dočasnou komunitu stejně se identifikujících osob (přínejmenším nábožensky) uprostřed cizí země a jejích obyvatel, vyznávajících odlišné náboženství a patřících k jinému kulturnímu okruhu. Zde hraje důležitou roli také vlast, tedy místo, odkud poutníci pocházejí. Ta slouží jako výchozí bod nejen v geografickém slova smyslu. Jde o území, které je cestovatelům na rozdíl od cizích zemí dobře známé a proto s ním, alespoň v cestopisech, srovnávají všechno cizí, co na své pouti vidí.⁶⁰ Přirovnávání má navíc i praktický význam, neboť je díky němu pro čtenáře snazší představit si místa, kde sami nebyli, a věci, které neviděli.

56 KLUSÁKOVÁ, Luďa, *Prostředí a identita*, in: KUBIŠ, Karel (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003, s. 59-75.

57 STORCHOVÁ, Lucie, *Blízký východ biblickou optikou. Islámský orient očima cestovatelů 16. a 17. století*, *ĎaS* 31, 2009, č. 6, s. 28-31.

58 STORCHOVÁ, Lucie, *tamtéž*.

59 BOČKOVÁ, Hana, *Člověk na cestě*, s. 435.

60 BENEŠ, Zdeněk, *Cestopis Kryštofa Haranta jako kosmografický obraz světa*, in: BOBKOVÁ; Lenka, HRUBÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 144.

3. Zvířata

3. 1. Dobové povědomí o zvířatech a jeho zdroje

Biologické myšlení vždy vychází z dřívějších tradic. Jinak tomu nebylo ani u Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic. Alena Hadravová uvádí jako hlavní zdroje jeho biologických znalostí Aristotelův spis *De animalibus libri*, přírodní historii (*Naturalis historia*) Plinia staršího, dále bibli a *De animalibus* Alberta Velikého. Jako vedlejší zdroje pak *Etymologii* Isidora Sevillekého, encyklopedii Vincenta z Beauvais a další díla.⁶¹ Sám Harant ostatně většinou na citované autory odkazuje a zahrnul je i do závěrečného seznamu použité literatury.

Aristoteles byl přesvědčený, že je přírodu možné pochopit, neboť mluví rozumnou řečí, které lidé mohou porozumět díky existenci analogií mezi přírodními zákony a lidským rozumem. Podstatnou část jeho biologického díla proto tvoří systematické rozřazení a popis všech jemu známých rostlin a živočichů.⁶² Jako základní podstatu živých organismů určil duši – *psýché*.⁶³ Podle stupně činnosti, které je *psýché* schopná, rozděluje vše živé. Duše rostlin je pouze vegetativní – zajišťuje příjem potravy a růst. Druhým stupněm jsou vybavena zvířata. Díky tomu jsou schopná také počítků, pohybu a vůle. Nejdokonalejší duší je ale vybaven člověk – oproti ostatním je schopen také vytvářet pojmy, pracovat s nimi a zvládá generalizaci a abstrakci.⁶⁴ Aristoteles vytvořil uzavřený logický systém, který zůstal dlouhá staletí nepřekonán. Novověká věda se ho sice snaží popírat, zároveň z něj ale vychází. Sám svou klasifikaci chápal jako samozřejmou a jasně danou, reálně existující v přírodě. Ani on ani lidé, kteří četli jeho texty v dalších staletích, si neuvědomovali, že jde jen o lidský výtvar.⁶⁵

Zcela jiný přístup najde čtenář v díle Plinia staršího. Zcestovalý a vzdělaný voják a římský úředník se nesnažil o překonání Aristotelovy systematiky, naopak z ní v mnohém vychází. Na svých cestách, skutečných i literárních, sbíral zajímavosti o světě kolem sebe a zapisoval je. Jeho dílo tak představuje obrovskou kompilaci více než 20 000 poznámek z 474 antických autorů.⁶⁶ Ve svých knihách se postupně věnuje suchozemským a vodním zvířatům, ptákům a hmyzu. Kromě informací z Aristotelových spisů posbíral i mnohé poznatky z různých tehdy ve středomoří známých tradic.

61 HADRAVOVÁ, Alena, *Literární inspirace několika přírodovědných popisů v cestopise Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic*, in: *Historie – Otázky – Problémy*, č. 1, roč. 2009, s. 95-115.

62 Znal a popsal jich asi 500. informace o Aristotelovi viz RÁDL, Emanuel, *Dějiny biologických teorií I.*, s. 60-68.

63 Význam pojmu duše prošel v průběhu staletí mnoha proměnami, Aristoteles ji chápal jinak, než pozdější křesťanská tradice. Pro Aristotela je *psýché* nedělitelná součást každého organismu, která s ním splývá v jedno. Uvažovat proto o její nesmrtelnosti nemá cenu.

64 RÁDL, Emanuel, *Dějiny biologických teorií I.*, s. 62-63.

65 RÁDL, Emanuel, *tamtéž*, s. 67-68.

66 ROČEK, Zbyněk, *Kronika zoologického poznávání*, Praha 2013, s. 43-46.

Velkou pozornost věnuje zejména širokým možnostem využití zvířat člověkem, ať už jde o pokrmy z nich, léčivé účinky částí jejich těl, či třeba estetické vlastnosti. Zabývá se ale i jejich vzhledem, chováním, způsobem rozmnožování či přirozenými sympatiemi a antipatiemi⁶⁷ k jiným živočichům. Svou metodou, respektive vypsáním všeho, co se dalo ve zdrojích pokládáných za důvěryhodné najít, inspiroval jak autory renesančních encyklopedií, tak i některé pozdější až do 19. století.⁶⁸

Středověké scholastické učení vychází v první řadě z bible a z jejích interpretací církevními otci, ale i z antických autorit. Albert Veliký uznával jako největší církevní autoritu svatého Augustina, ze světských Aristotela, Hippokrata a Galéna. Za svůj život napsal 38 spisů z různých vědních oborů, některé i se zoologickou tematikou. Ve svém *De animalibus libri* se zabývá mimo jiné otázkou zeměpisného rozšíření zvířat, ale také třeba podmínkami vzniku fosilií. Za svůj život také uspořádal Aristotelovy spisy a zbavil je pozdějších arabských dodatků a interpretací.⁶⁹ Ve středověku se mimo scholastické spisy určené vzdělavcům dařilo i laické literatuře s přírodovědnou tematikou. Velké popularitě se těšily také různé příručky o zvířatech, například jezdecké či sokolnické. Oblíbené byly i moralizující bestiáře a knihy typu *Physiologus*. Jejich cílem ale nebylo ani tak popsat fyzické vlastnosti zvířat a přírody, jako spíš dávat čtenářům morální lekce skrze alegorie ze světa zvířat. Konkrétně *Physiologus* vznikl pravděpodobně mezi druhým a čtvrtým stoletím. Informace v něm obsažené vycházejí z lidových legend a příběhů středomořských kultur. Některé jsou doložitelné již v pravěku, jiné se poprvé objevují až u Plinia, mnoho jich také pochází z egyptské mytologie, neboť spis vznikl pravděpodobně v Alexandrii. Jeho cílem není podat popis přírody ve stylu „přírodních historií“, ale umožnit svým čtenářům skrze kontemplaci o viditelném světě nahlédnout věci neviditelné.⁷⁰ Skrze pokřesťanštění starých tradic měl velký vliv na utváření křesťanského symbolismu spojeného se zvířaty. Už jen samotný fakt, že bylo možné celkem snadno použít předkřesťanskou symboliku i v křesťanském chápání světa naznačuje, že pohanský a křesťanský pohled na přírodu nebyly v základě odlišné. Společné měly chápání přírodních procesů jako vyjevování přirozenosti stvořitele.⁷¹ O velkém vlivu *Physiologu* svědčí jeho začlenění do středověkých encyklopedií a bestiářů. Jeho stopy lze vysledovat ve spisech Alberta Velikého, Isidora Sevilského i u encyklopedie Vincenta z Beauvois,⁷² tedy u všech středověkých zdrojů Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic, které měly vliv na informace o přírodě obsažené v jeho díle.

67 Sympatie a antipatie zde chápu jako jeden z typů podobnosti, který působí na jednotlivé části světa. Specifičnosti těchto sil se ještě budu dále věnovat. Viz FOUCAULT, Michel, *Slova a věci*, Brno 2007.

68 Například slavný Brehmův *Život zvířat* se metodicky Pliniově práci velmi podobá. Viz KOMÁREK, Stanislav, *Ochlupení bližní. Zvířata v kulturních kontextech*, Praha 2012, s. 42-43.

69 ROČEK, *Kronika zoologického poznávání*, s. 70-72.

70 CURLEY, Michael J., *Introduction*, in: CURLEY, Michael J. (ed.), *Physiologus. A Medieval Book of Nature Lore*, Chicago 2009, s. 9-33.

71 CURLEY, *tamtéž*, s. 9-33.

72 CURLEY, *tamtéž*, s. 26-30.

Díky studiu výše zmíněných autorů a také dostupné cestopisné literatury mohl mít Harant již v době cesty poměrně dobrou představu o tom, co ho na cestě čeká. To se bohužel promítlo i do jeho cestopisu, kde věnuje jen malý prostor svým vlastním pocitům a názorům, ale o to více s jen minimální kritičností cituje své zdroje. Pro prezentaci sebe sama jako světaznalého vzdělance bylo určitě přínosnější opírat se o všeobecně uznávané autority, než pateticky líčit vlastní dojmy. To ostatně v předmluvě Harant vytýká svým předchůdcům Martinu Kabátníkovi a Oldřichu Prefátovi.⁷³ Snad za to mohl také fakt, že si všechny zážitky z cesty poznamenával do svého diáře a samotný cestopis psal až po návratu v letech 1604 – 1607, tedy s minimálně pětiletým odstupem.⁷⁴ Víra ve velikány antického světa a v bibli byla v období renesance téměř neotřesitelná. Přebírání myšlenek starých autorů do svých děl nebylo chápáno jako plagiátorství, ale spíše dokazovalo sečtělost autora.⁷⁵ Z toho důvodu se renesanční vědci a cestovatelé snažili spíše jen identifikovat rostliny a zvířata jim známá z literatury, kde byla podle jejich mínění už dostatečně popsána. Jejich cílem bylo také pochopení obecných zákonitostí přírody a skrze ně lepší poznání božích záměrů. Snažit se znovu popsat její jednotlivé složky už tedy nemělo velký význam. Paradoxně tak v renesančních cestopisech a encyklopediích daleko více odpovídají skutečnosti jednotlivá vyobrazení (založená často na přímých pozorováních), než popisné části.⁷⁶ To platí i pro cestopis Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic. V závěru této práce proto pro srovnání přikládám vyobrazení živočichů, o kterých se zde zmiňují, a které Harant vložil do svého díla.

3. 2. Kategorizace a třídění

Podle teorie sociomorfního modelování mají lidé sklony promítat uspořádání, v němž žijí, i do světa zvířat a na základě toho v něm pak nacházet analogie, které jim slouží jako důkaz legitimacy uspořádání vlastní společnosti.⁷⁷ V souladu s biblickou a antickou tradicí chápal raně novověký člověk svět kolem sebe skrze přísné hierarchické uspořádání. Na vrcholu stál bůh a andělé, pod nimi lidé, ještě níž pak zvířata, rostliny a ostatní příroda. Tento od boha daný řád navíc fungoval i uvnitř jednotlivých kategorií⁷⁸ – vertikální uspořádání existovalo stejně tak mezi anděly jako mezi lidmi v podobě rozdělení do stavů. I mezi jednotlivými zvířaty tak existovaly druhy privilegované a uznávané jako přirození vládců světa zvířat vedle těch určených k zajištění lidské zábavy, obživy, či

73 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 25.

74 BENEŠ, Zdeněk, *Cestopis Kryštofa Haranta jako kosmografický obraz světa*, in: BOBKOVÁ, Lenka; HRUBÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 138.

75 SLÁDEK, Miloš, *Tvůrce literárních děl*, in: BŮŽEK, Václav; KRÁL, Pavel, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 378-397.

76 GLARDON, Philippe, *The Relationship between Text and Illustration in Mid-Sixteenth-Century Natural History Treatises*, in: BOEHRER, Bruce (ed.), *A Cultural History of Animals in the Renaissance*, Oxford – New York 2007, s. 119-145.

77 KOMÁREK, Stanislav, *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*, Praha 2008, s. 131-136.

78 Otázce prostupnosti kategorií a symbolických střetů mezi světem zvířat a lidí se budu ještě dále věnovat.

jen prostě nenáviděných a chápaných jako škůdci.⁷⁹ Antropocentrické vidění světa chápalo zvířata jako součást tak zvané „knihy přírody“, tedy jako symbolické vyjádření charakteru boha skrze jím stvořený svět.⁸⁰ Podle dobové interpretace knihy Genesis dal bůh člověku vládu nad stvořeným světem a všechny v něm přítomné věci k vlastnímu užítku a prospěchu (Gn 1,26; 1,30).⁸¹ Kategorii prospěchu pro člověka byl pak do značné míry přizpůsoben i způsob, jakým lidé na zvířata nahlíželi a jak je v rámci své snahy poznat a uchopit svět (respektive skrze poznání světa poznat boha) třídili.

Kromě posuzování míry užitečnosti pro člověka se však u Kryštofa Haranta vyskytuje i třídění podle systematictějších kategorií. Tento přístup vychází pravděpodobně z aristotelské tradice. Právě on totiž položil ve 4. století před naším letopočtem základy systematického studia živočichů.⁸² Pro rozdělení jemu zhruba 500 známých živočichů bylo určující, zda mají či nemají krev. Ty s krví pak dělí na živorodé, kam patří člověk a ostatní savci, a ty, kteří kladou vejce, tj. ptáky a ryby. Druhou skupinu představují živočichové bez krve (kategorie se víceméně kryje s dnešními bezobratlými). Sem patří mořští tvorové s ulitami a krunýři i bez nich a také hmyz a včely, které Aristoteles chápe samostatně. Situaci poněkud komplikuje třetí skupina živočichů dvojjakých, tedy vybavených znaky obou prvních skupin. To jsou například velryby, tuleni a sviňuchy, kteří rodí živá mláďata, přestože žijí v mořích. Dále netopýři, kteří sice mají čtyři končetiny, ale pohybují se létáním namísto po zemi a také *zoofyta* (organismy žijící na mořském dně, které umírají po oddělení od svého podloží). Sem podle Aristotela spadají například žahavci.⁸³

Harant používá podobnou systematickou logiku na mnoha místech cestopisu, i když oproti Aristotelovu systému značně zjednodušeně. Při obecném zhodnocení Svaté země vyzdvihuje kromě její úrodnosti také veliké množství *hovad pitomých i divokých ... ptactva, ryb*.⁸⁴ Rozdělení tedy podobně jako u Aristotela vychází z živlů, které živočichové obývají. Člověka na první pohled zaujmou hovada pitomá a divoká. Jedná se o protikladnou dvojici zvířat domácích, tedy člověkem zkrocených a těch divoce žijících ve volné přírodě. Označení hovado je zde použité jako synonymum slova zvíře či čtvernožec, nemuselo jít tedy nutně jen o nadávku, jako je chápáno dnes. Harant výraz někde používá také jako jiné označení pro dobytek (též pitomé hovado), stejně ho používá ve svém cestopise i Prefát⁸⁵. Zahrnují mezi ně krávy, koně, ovce, kozy ale také v jejich

79 THOMAS, K., *Man and the Natural World*, s. 60.

80 BOEHRER, B., *The Animal Renaissance*, s. 1-3.

81 Podle křesťanské tradice měl mít však člověk za svět také odpovědnost. Tomáš Akvinský tak například odsuzuje zabíjení zvířat či jakékoliv násilí namířené vůči nim, pakliže to není striktně za účelem lidské obživy. Není proto správné dávat pozdější exploataci přírody za vinu jen židovsko křesťanské tradici. Viz THOMAS, K., *Man and the natural world*, s. 23-24.

82 RÁDL, E., *Dějiny biologických teorií I.*, s. 60-63.

83 Schéma Aristotelova rozdělení zvířat viz ROČEK, Z., *Kronika zoologického poznávání*, s. 34-35.

84 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 439.

85 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkanova*, s. 184.

domácím prostředí neobvyklé velbloudy. Harant mezi ně řadí také osla, o němž poznamenává, že je to nejhlupejší hovado mezi všemi. Dokládá to uvedením přísloví, že *všecky věci svůj způsob mají, osel pak při svém starém způsobu zůstává*.⁸⁶ Symbolické chápání osla jako mimořádně hloupého zvířete pochází patrně z řecké antiky, podobný význam měl i coby motiv v románském umění.⁸⁷ Přestože se nadávání „do hovad“ více rozšířilo až v 18. století zejména ve venkovském prostředí, lze se s označením osob tímto způsob setkat již ve století 16.⁸⁸ V tomto smyslu označovalo člověka, který se svým primitivním a pudovým životem podobá právě skutečným hovadům. Dobytek představuje díky procesu domestikace svým způsobem lidský výtvar.⁸⁹ Lidé v raném novověku si ale tuto skutečnost nejspíš neuvědomovali. Podobně jako příslušníci jiných kultur věřili ve stvoření již domestikovaných zvířat bohem coby tvorů přirozeně patřících k člověku a poskytujících mu vše, co z nich může využít.

V opozici pak stála zvířata divoká. Ta byla stvořena k obývání oblastí člověku cizích (resp. divoké přírody) a ten na ně mohl (alespoň za jejich života) uplatňovat vlastnické právo jen omezeně.⁹⁰ Rituál lovu tedy lze interpretovat i jako symbolické utvrzení nadvlády člověka nad divokou přírodou, které jinak poskytuje určitou autonomii.⁹¹ Mezi divokými zvířaty rozlišuje Harant v některých pasážích svého cestopisu „*zvěř všelijakou*“ a „*lítá zvířata*“, či ve stejném slova smyslu šelmy.⁹² Zde je rozlišujícím kritériem pravděpodobně nebezpečnost, divokost a dravost šelem oproti ostatním divoce žijícím zvířatům. Patří mezi ně například lvi a leopardi či vlci. Tyto šelmy však nehodnotí ani tak záporně, jako spíše konstatuje jejich nebezpečnost. Zejména lev vzbuzoval odjakživa v lidech také respekt a to díky své velikosti, rychlosti a síle.⁹³ Jako archetypální šelmu ho pojímá i *physiologus*. Zde je coby král zvířat asociován se samotným bohem. Není jistě náhodou, že lva měl ve znaku i vyvolený kmen Davidův.⁹⁴ Mocného krále zvířat v něm viděla i většina starověkých kultur. Pro staré Babyloňany však představoval i hrozné neštěstí, neboť bohyně moru Irra měla právě podobu lva. V ambivalentních významech se vyskytuje i v bibli, kde sice vystupuje jako zvíře královské a je přirovnáván k bohu i pozemským vládcům, ale pobyt mezi lvy představuje

86 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 77.

87 BECKER, Udo, *Slovník symbolů*, Praha 2002, s. 205-206. V negativním významu byl osel chápán také jako symbol neřesti a necudnosti, v biblické tradici se však vyskytuje také jako pokorné zvíře mimořádně blízké bohu. Mimo jiné jako jeden z přítomných při narození Ježíše Krista, či zvíře, na kterém vjel Kristus do Jeruzaléma před svou smrtí.

88 V 16. století se daleko častěji vyskytují nadávky do šelem a psů. Viz MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie, *Zvíře jako prostředek dehonestace*, s. 53-73.

89 O povaze domestikace viz KOMÁREK, S., *Ochlupení bližní*, s. 129-138.

90 THOMAS, K., *Man and the natural world*, s. 56.

91 BERGMAN, Charles, *Spectacle of the Beast. Hunting rituals and animal rights in early modern England*, in: BOEHRER, Bruce, *A Cultural History of Animals in the Renaissance*, Oxford – New York 2007, s. 53-73.

92 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 263.

93 KOMÁREK, S., *Ochlupení bližní*, s. 32-33.

94 CURLEY, M. J. (ed.), *Physiologus*, s. 3-4.

pro lidi také nebezpečí. Tak se dá chápat například příběh o Danielově pobytu v jámě lvové, který přežil jen díky tomu, že „*bůh poslal svého anděla a zavřel ústa lvům*“ (Da 6,23).⁹⁵ Při vypsání zvířat na Krétě chápe Harant „*zvěř lítou*“ především jako nebezpečí, respektive píše, že „*zvěři lité, jako vlkův, lišek, medvědů atd., na tom ostrově, ani sov není.*“⁹⁶ Stanislav Komárek řadí mezi archetypální predátory, jejichž dravost, rychlost a preciznost úderu člověka děsí i fascinuje také dravé ptáky. Obdiv k predátorům podle něj sdílely všechny lidské společnosti⁹⁷ a nejinak tomu patrně bylo i u Kryštofa Haranta, když mezi „*šelmy lité*“ zařadil také sovu.

V soupisu nebezpečných zvířat, která Krétu neobývají, se ale nevyskytují jen majestátní lovci a úctyhodní, byť obáváná predátoři. Autor zde i na mnoha jiných místech zmiňuje také hady, jeho vlastními slovy „*zeměplazy jedovaté.*“⁹⁸ Ačkoliv si svou nebezpečností s výše zmiňovanými dravci jistě nijak nezadali, jejich symbolický náboj a z něj plynoucí hodnocení je poněkud jiné. Biblická tradice chápe hada převážně negativně jako jedovatého tvora, který má moc lidi svádět a následně hubit. Přestože byl někdy používán i jako symbol chytrosti (například na berlách biskupů), vychytralost převažuje.⁹⁹ Na některých místech v bibli je had asociován i se satanem (Zj 12,9; 20,2). O hadu Tyrovi píše Harant v souvislosti s mrtvým mořem. Krajinu, ve které kvůli jedovatým výparům a nezdravé vodě žádná jiná zvířata nepřežijí, obývá jen tento plaz s mimořádně silným jedem, proti kterému není lék. Sám jed je však cennou surovinou a vyrábí se z něj jakýsi velmi ceněný driák.¹⁰⁰ Oldřichu Prefátovi vyprávěli mniši v klášteře u hory Sion příběh o hadovi, který zahnal na útěk egyptské zloděje mramoru v jednom místním kostele. Had lezl po stěně a jako znamení po něm zůstala místa, po kterých lezl spálená, což údajně Prefát na vlastní oči viděl.¹⁰¹ Zde tedy had sice také představuje pro lidi nebezpečí, zároveň ale ochraňuje svatá místa křesťanstva. Mezi dalšími živočichy, kteří lidstvu škodí, jmenuje Harant „*ještěrky jedovaté*“, létající draky,¹⁰² štíry, ale také třeba krokodýly. Jako problém u těchto zvířat viděl jejich škodlivost či jedovatost, skrze kterou představují pro člověka nebezpečí. V případě krokodýla se rozepsal více a uvádí kromě neutrálního popisu vzhledu také negativní morální a estetické vlastnosti. Čtenáře informuje, že je to zvíře „*čtvernohé, dlouhé a nízké, šeredné, hrozné a škodlivé,*“ „*ukrutná potvora*“ a také že má jedovaté zuby.¹⁰³ Uvádí i návod, jak krokodýla zabít (viz. vyobrazení 1.). Jako škodlivé jsou

95 LURKER, Manfred, *Slovník biblických obrazů a symbolů*, Praha 1999, s. 131-132.

96 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 118.

97 KOMÁREK, *Ochlupení bližní*, s. 33-34.

98 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 118.

99 LURKER, *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 64-65.

100 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 266-269.

101 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 179-180.

102 O dracích a dalších zvířatech, která jsou z dnešního pohledu chápána jako fantastická a neexistující, bude ještě řeč.

103 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 232-233.

popisovány také káhirske mouchy a komáři, kteří napadají místním lidem oči,¹⁰⁴ či kobyly, jejichž obrovské roje sežerou, na co přijdou.¹⁰⁵ Mračna kobyly jako katastrofu líčí i bible. Bůh je seslal na Egypt jako jednu z deseti ran, které měly přesvědčit faraona, že má propustit Izraelský národ z otroctví (Ex 10,5). Na Krétě se rozepisuje o ptáku „*kozidojce, který nočním časem kozy a ovce na poli dojí a s velikou škodou sedlákův mléko vytahuje a žere.*“¹⁰⁶ Identifikuje jí s bájnou strigou, nočním ptákem-upírem, o kterém píše mj. Ovidius. Rozlišovacím kritériem je i zde škodlivost člověku a jeho dílu.

3. 2. 1. Popis zvířat

Klasifikace zvířat se tedy v cestopise uskutečňuje také skrze popis jejich vlastností. Obširněji se ale Harant rozepisuje jen o některých ze všech, o kterých se na své cestě zmiňuje. Samotné popisy zvířat mají víceméně ustálenou a formalizovanou podobu. Znaky, na které se Harant zaměřuje a celková forma nápadně připomínají jednotlivá hesla v encyklopediích a přírodních historiích od antiky až po renesanci. Od 16. století vznikají pro čím dál početnější cestovatele soubory doporučení, na co se mají na své cestě zaměřit, jakých věcí si všimnout a jak pozorované jevy interpretovat. S tím souvisejí formalizované seznamy otázek, na které má navrátilší se ve zprávě o své cestě odpovídat a různá doporučení ohledně formy budoucího cestopisu. Cílem těchto doporučení bylo shromážďovat skrze cestovatele a jejich zprávy racionálně utříděné informace o vzdálených zemích, aby tak byly v duchu humanistických ideálů přístupné všem zájemcům. Skrze doporučení, jak provést přípravy na cestu, cestu samotnou i následné sepsání svých zážitků a skrze poskytnutí interpretačního rastru, díky němuž lze pochopit a přehledně popsat vše na cestě viděné, se cestopisy stávají kolektivním vlastnictvím evropské humanistické obce.¹⁰⁷ S ohledem na vysoce formalizovanou podobu raně novověkých cestopisných zpráv příliš nepřekvapí fakt, že i Harantovy popisy zvířat víceméně odpovídají předem danému mustru, který nebyl jeho vynálezem a Harant byl spíše jen jedním z mnoha, kteří jej používali.¹⁰⁸

V první řadě se u každého detailněji popisovaného živočicha zabývá jeho pojmenováním. Název uvádí v několika jazycích. Pokud je to možné tak česky,¹⁰⁹ latinsky, ale také italsky (Harantovými

104 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 203.

105 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 323.

106 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 117-118.

107 Více o tomto fenoménu viz STORCHOVÁ, Lucie, *Ars apodemica – umění poznat a pochopit cizí kraje*, *Dějiny a současnost* 25, 2003, č. 4, s. 10-12.

108 Srov. Například stručnější, ale po formální stránce v zásadě stejné popisy zvířat u Prefáta.

109 Zdaleka ne všechna pojmenování zvířat byla v 16. století přeložena do češtiny. S problémem nedostatku odborných slov v mateřském jazyce se Harant nepotýkal jen u cizokrajných zvířat. Například části lodě a jevy spojené s mořeplavbou byli v českém prostředí neznámé a tudíž nepřeložené. V některých případech Harant také navrhuje vhodné novotvary.

slovy vlasky), v některých případech i arabsky.¹¹⁰ Některá zvířata také zařazuje do výše popsaných skupin. Například o pštrosovi uvádí, že „*Jest pak pštros pokolení ptačí a divoké zvíře*“¹¹¹ a pokračuje vylíčením, jak vypadá, jak je velký či jakou má barvu. Aby si zvířata dokázaly představit i méně světznané osoby, používá četná přirovnání ke středoevropské fauně. Pštrosa si čtenáři měli představit jako „*zvíře velké co by člověk prostřední rukou nad hlavu vysáhnouti mohl, nohy má holé a tlusté co holemé pachole v patnácti letech, na krku také peří nemá a pod břichem skoro nic rovně jako husy podšklubané. Tělo má tlusté, peří na křídlech a na ocase pěkné kadeřavé, bílé a černé, pro něž nemůže létati, toliko sobě ními v běhu fochruje a vítr nahání, takže tuze co nejrychlejší kůň běží. Na nohách má kopyta rozdvojená co jelen, jimiž, jakž někteří píší, když utíká, vyráží pozadu v běhu kamínky a prach a tím často před myslivci se obhajuje.*“ Těm, kteří by chtěli spatřit pštrosa na vlastní oči Harant také připomíná, že císař má (nebo alespoň měl) dva exempláře ve své zahradě na Pražském hradě. Chameleona přirovnává velikostí k veveřici, je to zvířátko „*hubené po hřbetě, puchejřů plné co zemská žába, šeredné, šeré a názelené barvy, s ocasem dlouhým co německá myš, s hlavou velikou a s zuby ošklebenými, jakoby se smálo.*“ Po stromech leze směšně „*na způsob ještěrek.*“¹¹² Aby bujnou představitivost svých čtenářů trochu usměrnil, přikládá k některým zvířatům také jejich vyobrazení (vyobrazení 2. a 3.). Součástí tohoto popisu je v některých případech také zhodnocení estetických a morálních vlastností zvířete. Od Aristotela také přejal myšlenku, že některá zvířata jsou ušlechtilá a vznešená,¹¹³ zatímco jiná nízká. Jedná se o jeden z dalších případů promítání uspořádání lidské společnosti do zvířecí říše v rámci sociomorfního modelování. Díky tomu může být žirafa zvířetem „*velmi pěkným a spanilým, které žádnému nic neublíží.*“¹¹⁴ O nízkosti a ošklivosti krokodýla a dalších „*jedovatých potvor*“ jsem už psal. Jako převelmi krásného hodnotí Harant rajského ptáka, především kvůli jeho peří, které se používá jako ozdoba za klobouky, a kvůli jeho dlouhému ocasu.¹¹⁵

V pasážích o zvířatech se vyskytují také informace o přirozenosti zvířat, tedy o jejich charakteru, chování a zvycích. Harant se zaměřuje mimo jiné na jejich mimořádné schopnosti. O delfínovi tak spolu s Pliniem poznamenává, že je to nejrychlejší ryba a také že má rád lidi, hudbu a je rád, když ho lidé nazývají Simon. Dokládá to několika příběhy, které zaznamenal rovněž Plinius a přikládá i rytinu (viz vyobrazení 4.).¹¹⁶ Na moři ho zaujaly také létající ryby. Česky je nazývá proudníci a i dnešní biologie je zná pod názvem jelec proudník. Podle vyprávění námořníků se tyto ryby často

110 Například u popisu žirafy, podle Haranta arabsky zumapa. Viz BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 210.

111 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 130-131.

112 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 14-15.

113 THOMAS, K., *Man and the natural world*, s. 58.

114 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 210-211.

115 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 243; jedná se patrně o rajku

116 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 94-96.

zamotají do plachet a napadají do lodí. Díky tomu měl možnost si jednu z nich na vlastní oči prohlédnout a konstatovat, že jejich křídla připomínají ta netopýří (vyobrazení 5.).

V souborech informací o zvířatech má své místo i vypsání jejich přirozených sympatií a antipatií k jiným živočichům. Michel Foucault určil sympatii jako jednu ze čtyř základních forem podobnosti, které organizovaly symbolické systémy a tím i celé vědění 16. století. Je to jakési přirozené puzení, které nezávisle na vzdálenosti táhne zvířata k objektům jejich sympatií. Opakem je antipatie, síla, která vyvažuje působení sympatií a udržuje jednotlivá zvířata do jisté míry izolovaná. Díky působení antipatie mohou zůstat tím, čím jsou. Působení sympatií a antipatií je příčinou toho, že jsou některá zvířata náchylná k jiným konkrétním zvířatům, lidem, specifickým rostlinám či činnostem. Antipatie pak způsobuje, že se některé druhy mezi sebou nemůžou vystát a navzájem si usilují o život.¹¹⁷ Delfíny síla sympatie táhne k lidem a k hudbě, stejná síla táhne jednorozce k pannám. Vrozená antipatie nutí chameleony zabíjet hady, obyvatele ostrova Tentyris zase nutí pronásledovat krokodýly. Jejich přirozeným nepřitelem je i ichneumon, neboli faraonská myš¹¹⁸ (vyobrazení 6.). Kdykoliv vidí toto malé zvíře spícího krokodýla, vlezte mu do hrdla a sežere mu srdce zevnitř. Přirozenými nepřáteli krokodýlů jsou také delfíni. Naopak sympatie k němu cítí ptáci, kteří mu vybírají červy a další malé škůdce z tlamy.¹¹⁹

3. 3. Zvířata a člověk

3. 3. 1. Zvířata a každodenní praxe cestovatelů

Jedním z rozlišovacích kritérií v rámci předmoderního chápání zvířat byla jejich užitečnost pro člověka. Bůh dal lidem svět k užívání, člověka ustanovil pánem nad vším tvorstvem a nebylo by moudré a navíc ani praktické se božím ustanovením vzpírat. Na druhou stranu by ale bylo krátkozraké vidět za všemi projevy lidské nadřazenosti nad zvířaty jen náboženství. Svou roli zde nepochybně sehrál také trh. Linda Kalof píše o proměně vztahu člověka ke zvířatům v období mezi lety 1400 – 1600 z hlediska nárůstu objektivizace a komercializace zvířat v souvislosti s nárůstem konzumace masa a také s postupným vzestupem významu obchodu.¹²⁰ Autorka popisuje tento proces především ve vztahu k Evropě. Je proto otázka jak moc se týkal i tureckého a arabského světa na Blízkém východě. V cestopisech se nicméně píše o obchodech, kde předmětem směny či pronájmu byla zvířata poměrně často. Jistě to souvisí s důrazem na popis každodennosti poutníků. Oldřich Prefát na samém začátku svého díla poskytuje čtenáři přepis smlouvy, kterou uzavírali poutníci s patronem lodi. Podle ní se (patron) stává odpovědným za jejich dopravu do

117 FOUCAULT, Michel, *Slova a věci*, Brno 2007, s. 24-26.

118 Nejspíš se jedná o promyku

119 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 232-237.

120 KALOF, Linda, *Looking at animals in human history*, Londýn 2007. s. 72-96.

Svaté země, náležitou péčí o ně a mimo jiné i za jejich stravování. Cestovatelům má zajistit mj. ryby sordele, stirion a caviaro (sardele, jesetery a kaviár) a to v dobré kvalitě, ne smrduté ani staré. Pokud to bude možné, má zajistit nákup živých ryb. K jídlu mají mít také „*k obědu i k večeri maso pečené i vařené, nové a ne smrduté, a to dostatek.*“ Dále slepice a kuřata, klobásy (salcieny) a na slunci sušenou vepřovou kýtu (presuti).¹²¹ Během cesty lodí z Benátek do Jaffy se Prefát několikrát zmiňuje o nákupu živých zvířat a jejich ustájení na lodi.¹²² Přímo na lodi byla pak zvířata i porážena a zpracovávána. Zmiňuje se také, že v den postní, tedy minimálně každý pátek, měli k jídlu místo masa ryby.¹²³ Přesvědčení, že ryba není maso, má svůj původ již v antice. Aristoteles nerozlišoval u ryb pohlaví,¹²⁴ jejich maso tedy nepocházelo z pohlavního styku a bylo jaksi čistší. Pozoruhodné je, že i dnes se může člověk setkat s názorem, že jíst ryby není to samé jako jíst maso. Na ostrově Zante (dnešní Zakynthos) si všímá porážení a zpracovávání vepřů ve velkém. Turečtí sedláci z pevniny je podle Prefátových informací chovají, z náboženských důvodů je ale nejedí a místo toho je přenechávají „*dosti lacino*“ křesťanům, kteří je porazí, nasolí a na lodích vozí do Vlach, kde je „*za dobré peníze prodávají.*“¹²⁵

Patron se ve smlouvě zavazuje také platit poutníkům po celou dobu pobytu osly coby dopravní prostředek po svaté zemi. Je možné, že křesťanští poutníci museli používat osly na cestách po Sváté zemi také jako výraz svého nižšího postavení coby křesťané v muslimských zemích. Ve městě Rama museli Kryštof Harant i ostatní členové jeho výpravy sesednout, neboť na koních i oslech tam měli právo jezdit jen vyznavači islámu. Využívání zvířat ke zvýraznění hierarchií v lidské společnosti si všímá i jinde. Na jejich pouti je doprovázeli turečtí průvodci a najatí vojáci. Ti jeli na koních zatímco poutníci se museli trmácet na oslech vybavených jen provizorními třmeny a bídným sedlem. Teprve nehoda mnicha, který spadl z osla a zlomil si nohu pohnula jednoho z Turků k tomu, že si s ním dopravní prostředek vyměnil, pomohl mu na svého koně a sám pokračoval na oslu.¹²⁶ Jinému z členů výpravy se zase málem stalo osudným, když nesedl z osla na důkaz úcty projíždějícímu hodnostáři. Od dobře mířené rány kamenem ho zachránilo jen to, že z osla spadl a tím rozesmál projíždějícího Turka natolik, že ho nechal být.¹²⁷

Kryštof Harant popisuje také konkurenční prostředí, které zavládlo v Káhiře pokaždé, když si chtěli pronajmout osly a na místě zrovna bylo více možných nájemců. A o ně nebyla podle jeho svědectví ve městě nouze. Píše také, že pronajmout si bylo možné i mezka, na některých místech i

121 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 24-33.

122 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 42, 61.

123 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 60.

124 LURKER, M., *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 223.

125 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 391.

126 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 250.

127 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 281-282.

koně. Zda jim v používání pohodlnějších a rychlejších dopravních prostředků bránila jejich víra a kultura nebo spíš finanční situace se ale bohužel nezmiňuje.¹²⁸ V Egyptě již cestovali více na vlastní pěst a k přejezdům přes pouště si najímali velbloudy (vyobrazení 7.). Haranta zaujalo, jakým způsobem z nich jejich majitel každý večer sundává náklad a způsob, jakým nocují, ale také fakt, že od chvíle, kdy na velbloudech vyjeli, zvířata vůbec nic nepila. Sám si však stěžoval na velkou horkost a žízeň na poušti. Podle jeho svědectví nedostávali večer ani příliš mnoho jídla.¹²⁹ Všímá si také rozdílů mezi velbloudem a dromedárem, respektive píše, že „*jest z pokolení velbloudův a jako jiný velbloud, však velmi rychlé zvíře.*“¹³⁰ Zmiňuje se také o trhu v Káhiře, kde prodávají „*koně arabské a egyptské, velbloudy, mezky, osly a jiná potvorná zvířata.*“ Zejména oceňuje kvalitu a jedinečnost arabských koní. Takové jako v Káhiře prý nikde jinde neviděl. „*Jsou vysocí, vytáhlí, silní, útlí a srsti lesknaté ... Ovšem pak jsou rychlí, k tomu dobří a cviční, že by nad ty tuším pěknějších a lepších na světě býti nemohlo,*“¹³¹ nešetří chválou Harant. A nebyl zdaleka jediným Evropanem, který si toho všiml. Kvalitní koně z blízkého východu (zejména berberští, arabští, turečtí a perští) byli na starém kontinentu velmi ceněni a evropští vládci opakovaně vyjednávali s tureckými sultány o možnosti rozšíření jejich chovu i na svá panství. Arabové obchodovali i s tzv. černou Afrikou, jeden kvalitní kůň se zde podle pozorování cestovatelů dal směnit za 10 – 15 otroků.¹³² Ušlechtilí koně tvořili jeden z důležitých prostředků řádné sebe prezentace evropských šlechticů. Není proto divu, že byli ochotni utrácet nemalé peníze za dovoz těch nejlepších ze vzdálených krajů. I krajané Kryštofa Haranta tuto zálibu sdíleli. Není ale příliš pravděpodobné, že by nakupovali blízkovýchodní koně, neboť bylo císařství s Osmanskou říší v době Harantovy cesty ve válce.¹³³ Ušlechtilé koně a psy si předbělohorští urozenci mezi sebou často posílali jako projevy sympatií. Ti se pak stávali nezbytnými pomocníky při jejich loveckých kratochvích.¹³⁴

3. 3. 2. Pozorovaná zvířata a člověku z nich plynoucí užitek

V předchozích odstavcích jsem se zmínil o užitku, který měli poutníci ze zvířat přímo v průběhu cesty. Řeč byla především o konzumaci masa a využití zvířat k dopravě cestovatelů i jejich zavazadel. V pasážích zabývajících se pozorovanými živočichy se zejména v cestopise Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic neřídka vyskytují i další zmínky o tom, jak můžou být pozorování tvorové člověku užiteční za živa, či jaké suroviny se dají získat z jejich mrtvých těl, případně čemu

128 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 65.

129 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 82-83.

130 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 116-117.

131 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 201.

132 BOEHRER, B., *The Animal Renaissance*, s. 11.

133 Harant sám se tzv. Patnáctileté války před svou cestou osobně zúčastnil. Viz KOLDINSKÁ, M., *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic*, s. 46-61.

134 KOLDINSKÁ, Marie, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl, 2001.

se od nich člověk naučil. Výskyt některých zvířat chápali poutníci také jako varovné znamení a spojovali si ho s následujícími událostmi.

Kryštofu Harantovi a jeho společníkům na Krétě vyprávěli o klášteře, který sužovalo velké množství „hadů a žížal rozličných.“ Místní mniši za účelem jejich lovu chovali kočky (vyobrazení 8.). Metoda fungovala do té doby, než mezi mnichy přišel mor a všichni umřeli. Harant uvádí také spekulace o možnosti nákazy mnichů jedem hadů právě skrze kočky.¹³⁵ I v tomto příběhu hraje had roli škůdce, proti kterému je třeba se bránit. Přesvědčení, že jed z hadů může přejít na kočky, je známé již z Pliniových spisů.¹³⁶ Kočky v raném novověku nebyly ani zdaleka tak oblíbeným zvířetem, jako dnes. Často žily na okraji společnosti a čas od času se jejich zabíjení stávalo oblíbenou zábavou i rituálem plným symbolů.¹³⁷ Již ve středověku byla kočka nepříliš důvěryhodné zvíře spojované s temnými hříchy. Především ženskou chlípností, čarodějnictvím, nocí, pohanstvím či samotným ďáblem. Pokud se někdy dostala do něčí přízně, byly to většinou ženy nebo právě mniši, kteří zároveň kočky využívali k lovu myši a jiných škůdců v kláštorech.¹³⁸ V jiné pasáži Kryštof Harant rozebírá, jak se to vlastně s hady na tomto středomořském ostrově vůbec má. Z děl různých autorů má sice informace, že se tam vyskytují tři druhy, sám viděl jednoho, existují ale i názory, že na ostrově vůbec žádní hadi nejsou. Píše se to mimo jiné v kosmografii Sebastiana Münstera, jednom z jeho zdrojů. Münster dokonce tvrdí, že místo jedovatých zvířat se na Krétě nacházejí výjimečně jedovaté ženy, jejichž jed dokáže i zabít.¹³⁹ Sám Harant tento rozpor nijak nekomentuje. Oldřich Prefát ve svém cestopise uvádí jen informaci, že na ostrově žádná jedovatá zvířata nejsou a pokud je tam někdo přiveze, hned hynou.¹⁴⁰

Vzhledem k velkému množství přejatého materiálu, především z Pliniových *Přírodních historií*, se do cestopisu dostalo i značné množství z dnešního pohledu poněkud bizarních příběhů o zvířatech. Plinius píše o jednom delfínu, který si v době panování císaře Augusta vytvořil přátelské pouto s jedním chlapcem a vozil ho na hřbetě přes moře do školy. Jejich přátelství bylo údajně tak silné, že když chlapec umřel, našli mrtvého i delfína. Také píše o jistém hudebníkovi, kterého chtěla posádka lodi, na níž se plavil, zabít a okrást. Před jistou smrtí ho zachránil delfín, který uslyšel jeho poslední píseň a na hřbetě ho odnesl do bezpečí. Zmiňuje se i o delfínech, kteří pomáhali languedockým rybářům lovit ryby a za to od nich dostávali chleba. Všechny tyto příběhy najdeme i

135 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 121-122.

136 PLINIUS SECUNDUS, Gaius; NĚMEČEK, František, *Kapitoly o přírodě*, Praha 1974, s. 125.

137 Viz např.: DARNTON, Robert, *Velký masakr koček a jiné epizody z francouzské kulturní historie*, Praha 2013, s. 73-92.

138 Alespoň co se týče křesťanské Evropy, viz DELORT, Robert, *Zvířata*, in: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2008, s. 893-894.

139 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 118.

140 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 81.

u Kryštofa Haranta.¹⁴¹ Čtenáře bažící po dalších informacích o delfínech odkazuje na Plutarchův spis *Kterí živočichové jsou rozumější, suchozemští či vodní*, Aristotelovo biologické dílo a také spis *O zvláštlostech živočichů* římského rétora a spisovatele Klaudia Ailiána.¹⁴²

Stejně příběhy o delfínech, jen stručněji, vypisuje i Oldřich Prefát z Vlkanova. Dodává navíc, že delfíni dokáží předpovídat rozmary počasí a v případě hrozící bouře či velkého větru se ukazují námořníkům a tím je varuje. Delfíni se jeho výpravě ukázali i v den, kdy je přepadli turečtí piráti a i to si Prefát vykládal jako varovné znamení.¹⁴³ Nad kormidlem jejich lodi byla pro štěstí namalovaná Fortuna plavící se na delfínu.¹⁴⁴ I Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic si spojoval výskyt konkrétních zvířat s předzvěstí špatných událostí. Cestou z Kypru do Svaté země je na otevřeném moři zastihla bouře. Marie Koldinská píše o strachu z mořské bouře jako o jednom z nejhorších pocitů bezmoci, se kterým se mohl tehdejší člověk setkat.¹⁴⁵ Aby také ne, ocitl se v situaci, ve které neměl svůj osud pod kontrolou a mohl jen bezmocně přihlížet, modlit se k bohu a doufat, že se on i loď dočkají chvíle, kdy se moře opět zklidní. Podle Harantova vyličení tohoto nepochybně strašného zážitku mu situaci ještě více komplikovaly velké myši. Ty začaly pobíhat po celé lodi a nevyhýbaly se ani modlícím se poutníkům. Kryštof Harant jejich chování podle svých slov pokládal za „zlé omen a předcházející znamení budoucího zlého.“ Vybavoval si příběhy o řádění myši na lodích těsně před jejich potopením.¹⁴⁶ I Oldřich Prefát zažil na palubě své lodi bouři. Vyprávění o řádění rozbouřeného živlu však v cestopise pojal spíše jako rozsáhlejší úvahu o lidské pomíjivosti, strachu a nutnosti utíkat se k bohu.¹⁴⁷ O myších se ale nezmiňuje. Důvodem může být, že loď, na které se plavil, byla nová, poměrně čistá a myši na ní nebyly. Kryštof Harant se hned za popisem svého strachu ze zlých znamení rozepisuje o rozmnožování myši. Ty se podle něj rodí z nečistot, které se na každé lodi časem nashromáždí.¹⁴⁸ Aristoteles píše, že mnoho nižších a i někteří vyšší živočichové nevznikají spojením obou pohlaví, ale povstávají spontánně z hnilých substancí.¹⁴⁹ Tak je možné chápat poznámku, že se myši rodí z nečistot.

Již od nepaměti plnila některá zvířata úlohu bavičů a starala se o obveselení přihlížejících, někdy i značně morbidním způsobem. Již v dobách antického Říma byla při hrách v cirku hromadně zabíjena exotická zvířata dovážená i ze vzdálených provincií říše. Chování šelem či okrasných ptáků v domácnostech bohatých aristokratů má rovněž svůj původ v antice. Již tenkrát měly tyto

141 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, 94-96.

142 *Vysvětlivky*, in: BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 517-518.

143 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 372.

144 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 45.

145 KOLDINSKÁ, M., *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 144.

146 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 145.

147 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 399-411.

148 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 145.

149 RÁDL, E., *Dějiny biologických teorií I.*, s. 66.

sbírky bavit i reprezentovat své majitele.¹⁵⁰ I urození lidé renesanční epochy mohli obdivovat exotická zvířata a rostliny ve svých zahradách. Kryštof Harant se například zmiňuje o pštrosích na Pražském hradě Rudolfa II. Mezi druhy, které si mohli bohatí pořídit do svých zvěřinců přibyly na přelomu 15. a 16. století další díky objevu nového kontinentu. Z Ameriky se do Evropy dovážely například různé druhy papoušků. Ty jako první přivezl již Kolumbus. Spolu s nimi přivázeli objevitelé i domorodé obyvatele, kteří byli k cestě přes oceán často přinuceni násilím.¹⁵¹ I oni se stávali předmětem udiveného zájmu majetných Evropanů. Exotická zvířata si zejména panovníci také posílali darem. Ta ovšem často vlivem naprosté neznalosti svých ošetřovatelů, kteří neměli téměř žádné informace o jejich specifických potřebách, rychle hynula.¹⁵² Podobnou zkušenost měl i Prefát. Z Pliniových spisů¹⁵³ si pamatoval, že se chameleoni živí jen vzduchem. Jako příčinu úmrtí jednoho ze dvou, které ve Svaté zemi zakoupil, proto uvádí, že nemohl trpět moře. Druhý mu utekl.¹⁵⁴

Svou potřebu žasnout nad rozmanitostí božího stvoření a také potřebu reprezentovat uspokojovali aristokraté rovněž skrze kabinety kuriozit. Zde se kromě různých exotických předmětů, vědeckých přístrojů a různých podivností nacházely také části těl cizokrajných živočichů. Existovaly však i méně ušlechtilé druhy zábavy se zvířaty. Po celé Evropě lidé holdovali podívané, při které na divoké zvíře uvázané na řetězech doráželi krvežízniví psi. Tímto způsobem zemřelo za velkého aplausu publika nespočet medvědů, ale i koní, býků či jezevců. Obecenstvo, které za tuto podívanou neváhalo zaplatit, mělo při každém zápase požitek ze skutečného (byť nerovného) boje zvířat, která zde ukazovala svou pravou podstatu. Oceňovalo také jejich hlučnost a zuřivost, či statečnost týraného medvěda.¹⁵⁵ I Kryštof Harant se během své cesty již v Benátkách stal svědkem podobné, z mého pohledu poněkud primitivní, zábavy. Během svého pobytu v Benátkách popisuje kratochvíli, při které se deset vybraných slepců navléklo do rytířské zbroje a vyzbrojeni kyji měli za úkol zabít ke kůlu na dlouhém provaze přivázanou „svini.“ Ten ze zúčastněných, kterému se to povedlo, vyhrál 10 dukátů. Pro přihlížející představoval rachot brnění padajících slepců a jejich víceméně náhodné údery kyjem, často jeden do druhého, velkou zábavu.¹⁵⁶ Další kratochvílí, kterou cestovatelé v Benátkách pozorovali, bylo stínání masopustního vola. Šlo v podstatě o soutěž a zkoušku síly, při které se osoby „řemesla řeznického a kovářského“ snažily jednou ranou setnout volu hlavu. Kdo uspěl, získal setnuté zvíře a navrch ještě peníze.¹⁵⁷ Podobně jako v mnoha jiných

150 KALOF, L., *Looking at Animals*, s. 11-39.

151 BOEHRER, B., *The Animal Renaissance*, s. 3-6.

152 BOEHRER, B., *tamtéž*, s. 18-22.

153 PLINIUS SECUNDUS, Gaius; NĚMEČEK, František, *Kapitoly o přírodě*, Praha 1974, s. 108.

154 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 300.

155 KALOF, L., *Looking at animals*, s. 72-96.

156 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 72-73.

157 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 73.

případech, ani zde čtenáře bohužel Kryštof Harant neinformuje, co si o těchto lidových zábavách myslí.

Ve svaté zemi a v Egyptě se pak poutníci setkávají s podstatně kultivovanějším využitím zvířat k zábavě. V Egyptě narazili na Araba, který předváděl cvičené opice, pravděpodobně paviány, dále psa a osla. Haranta představení pravděpodobně moc nezaujalo, neboť o něm píše jako o „*divné kratochvíli*.“ Navíc za něj musel nedobrovolně zaplatit, protože se před ním osel, který na rozkaz Araba obcházel s čepicí všechny přítomné, jako před jediným zastavil a odmítal odejít, dokud mu nehodil několik mincí.¹⁵⁸ O něco více ho pravděpodobně zaujal jiný cvičený osel. Když na něj jeho pán mluvil o práci, kterou bude muset vykonat, osel předstíral smrt. Jakmile ale začal mluvit o účasti na procesí plném krásných žen a o jídle, osel byl hned zdravý. Po pánově zmínce o tom, že on ale ponese na svém hřbetě jednu starou ženu opět předstíral nemoc, tentokrát začal kulhat. Toto a i další představení, tentokrát lidské interakce s cvičenými ptáky, Harant opět hodnotí jako *divné kratochvíle*.¹⁵⁹

Těžko říct, zdali ho skutečně nudily a odpuzovaly a zapsal je jen pro zdokumentování zvláštního arabského druhu zábavy, nebo se jen podívoval něčemu, co do té doby neviděl. Rozdílu mezi křesťanským a muslimským způsobem zábavy si všímá například i Václav Vratislav z Mitrovic ve své zprávě o cestě do Konstantinopole. S notnou dávkou kritiky poznamenává, že pro Evropské šlechtice je největší zábavou se při setkání opít a pak se smát těm, kteří padají ze schodů.¹⁶⁰ Odlišný způsob zábavy se zvířaty pramení patrně také z toho, že *Sunna* předepisuje mimo jiné i zacházení s nimi. V rámci těchto nařízení zakazuje například používání zvířat pro bojové hry, jejich použití jako živé terče a další opatření.¹⁶¹ V křesťanské náboženské tradici žádné podobné zákazy neexistovaly.

158 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 77.

159 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 209-210.

160 KOLDINSKÁ, M., *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 90.

161 KOMÁREK, S., *Ochlupení bližní*, s. 88.

4. Kosmografický rozměr cestopisu

V souvislosti s cestopisem Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic vyslovil historik Zdeněk Beneš názor, že se autor snažil dílo koncipovat jako kosmografii.¹⁶² Její humanistickou verzi definuje jako pokus o vnitřně koherentní popsání světa jako jednotného celku podle prostorově časové orientace. Zároveň dodává, že tento princip mohl být splňován různými způsoby a v různé míře.¹⁶³ U Haranta mají kosmografický rozměr tvořit rozsáhlé exkurzy o cizích zemích a národech, které navštívil jen na stránkách knih, s cílem vytvořit ucelený a uspořádaný koncept tehdy známého světa. Jako jeden z typických prvků pro humanistickou kosmografii jmenuje autor zájem o přírodu.¹⁶⁴ Tu Harant popisuje i v případě krajin, které nikdy nenavštívil a jeho znalosti tak pocházejí z četby.¹⁶⁵

4. 1. Obraz světa v cestopisech raného novověku

Harantův svět je rozdělen na dvě protikladné části – křesťanský svět a barbarii. Harant tento protiklad zdůrazňuje například v závěru svého cestopisu. Píše o vděčnosti bohu za to, že dal cestovatelům znovu spatřit zemi křesťanskou a vysvobodil je „z těch barbarských a hovadských krajin.“¹⁶⁶ Ve středu světa, na hranici mezi pomyslnými dvěma světy, pak leží v souladu se středověkými představami Jeruzalém.¹⁶⁷ Zde je ovšem nutné poznamenat, že k názoru, že střed světa leží v Jeruzalémě, byli skeptičtí již Harantovi předchůdci. Oldřich Prefát z Vlkanova na stránkách svého cestopisu tento názor vyvrací. Polemizuje s přesvědčením, že je v Jeruzalémě po celý rok stejně dlouhý den i noc. Na pravou míru uvádí i výrok z bible, kde Ježíš říká svým učedníkům, že den má vždy 12 hodin. Prefát píše o jiném chápání hodin v době Ježíše Krista. Lidé tenkrát používali tzv. planetní hodiny, které sice pro den i noc vymezují vždy 12 hodin, ovšem s relativní délkou jedné hodiny. Prefát vyvrací také přesvědčení, že v Jeruzalémě v poledne člověk nemá žádný stín, protože je slunce přímo nad ním. Konfrontuje ho s vlastními pozorováními, podle kterých vrhá člověk i všechno ostatní v každou denní dobu nějaký stín. Všechny předchozí názory pak odsuzuje jako „rozprávky od hloupých lidí pošlé, kteří tomu nerozuměli a astronomii neuměli.“¹⁶⁸

S otázkou středu světa souvisí i jeho rozdělení v tehdejších představách. Protiklad křesťanského a

162 BENEŠ, Zdeněk, *Cestopis Kryštofa Haranta jako kosmografický obraz světa*, in: BOBKOVÁ, Lenka; HRUBÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 136-145.

163 BENEŠ, Zdeněk, *tamtéž*, s. 140.

164 BENEŠ, Zdeněk, *tamtéž*, s. 142.

165 Viz například celou kapitolu věnovanou Etiopii, BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 321-327.

166 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 330.

167 BUDIL, Ivo T., *Za obzor západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*, Praha 2007, s. 87.

168 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 304.

barbarského světa implikuje spíše rozdělení hodnotové, než geografické.¹⁶⁹ Kryštof Harant nepochybně měl povědomí o objevných plavbách 15. a 16. století, proto je tento hodnotový obraz světa spíše pozůstatkem starších představ, které znal ze svých zdrojů,¹⁷⁰ a je ve zdánlivém rozporu s jeho geografickými znalostmi o světě. Beneš si také všímá, že o povaze místa v humanistickém pojetí rozhoduje především míra jeho civilizovanosti. Za hlavní znaky civilizovanosti určité země pak v případě Harantova cestopisu pokládá především kvalitu vody, stabilní státní zřízení a usedlé, civilizované obyvatelstvo.¹⁷¹ V souvislosti s vodou a přírodou také úrodnost daného území. Tak například krajinu Svaté země Harant popisuje jako velmi úrodnou, se zdravým a mírným povětrím, plnou zvěře i nejrůznějších zemědělských plodin, doslova mlékem a strdím oplývající.¹⁷² V ostrém kontrastu k tomuto popisu je však její současný stav, který Harant i Prefát popisují jako neutěšený, se spoustou sutin a zbořených staveb. Ideální podoba Svaté země byla totiž podle jejich názoru pokažena různým dobýváním a za její stav tak může především fakt, že se nachází pod nadvládou muslimů.¹⁷³ Prefát je také přesvědčen, že kdyby se Svatá země vrátila pod křesťanskou správu, v krátkém čase by se situace opět zlepšila a země by se stala znovu úrodnou a hojnou.¹⁷⁴ Jako jeden z důležitých znaků ideální země tedy chápou také křesťanské náboženství. Přestože na svých cestách hojně využívají srovnání s podmínkami ve své vlasti, nedá se říct, že by za ideál pokládali ji. Spíše je to území, které znají nejlépe, je jim domovem. S motivem vlasti pracují jako s vlastním v protikladu k orientálnímu cizímu. Zároveň ale dokáží být kritičtí i k podmínkám u sebe doma a občas poznamenají, že je něco v cizině řešeno lépe.

4. 2. Zvířata fantastická

V obraze světa inspirovaném tradiční kosmologií se za hranicemi dosažitelnosti nacházejí různí tvorové, existující jen v kolektivní imaginaci.¹⁷⁵ Mimo jiné různé „exotické rasy“ – lidé neobvyklého vzhledu i chování. S Egyptem a Etiopií například v Harantově cestopise sousedí země Troglodytů – primitivních lidí žijících v jeskyních a neznajících řeč.¹⁷⁶ V blízkosti Etiopie se má nacházet také bájná říše kněze Jana, jehož armády jsou připraveny přijít na pomoc křesťanským vojskům.¹⁷⁷ O jeho skutečné existenci Harant ani Prefát na stránkách svých cestopisů nepochybují. Harant nepochybuje ani o existenci draků, kteří se vyskytují v nehostinných a nebezpečných

169 BENEŠ, Z., *Cestopis Kryštofa Haranta*, s. 143.

170 Například renesanční kosmografie Sebastiana Münstera či cestopis Marka Pola a Jana Mandevilla ještě vycházejí ze staršího pojetí světa. Na všechny tři se Harant ve svém díle odvolává. Viz BUDIL, I. T., *Za obzor západu*, s. 87.

171 BENEŠ, Zdeněk, *Cestopis Kryštofa Haranta*, s. 143-144.

172 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování I.*, s. 439.

173 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 228.

174 BOČKOVÁ, H. (ed.), *Cesta z Prahy do Benátek*, s. 303.

175 BUDIL, I. T., *Za obzor západu*, s. 87.

176 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 152

177 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 321-327.

pouštích kolem hory Sinai. Harant dokonce přikládá i rytinu (vyobrazení 9.). Při popisu zdejší krajiny se zmiňuje o nebezpečných ostrých kamenech, absenci trávy a stromů, kromě „něčeho bodlavého a nehodného.“ Už tak zlou cestu jim komplikovala také přítomnost „zeměplazů rozličných, hadů a ještěrek jedovatých.“¹⁷⁸ O samotných dracích se příliš nerozepisuje, jen poznamenává, že někteří mají křídla a létají. O jejich skutečné existenci je přesvědčen také proto, že je na vlastní oči viděl vycpané na tržišti v Káhiře. Stanislav Komárek uvádí, že se archetyp draka vyskytuje ve všech mytologiích. Připomíná také zřejmě neověřitelnou hypotézu, že představa draka má svůj původ v lidském podvědomí coby vzdálená vzpomínka na druhohory.¹⁷⁹ Většina náboženství předního orientu chápe draka jako bytost protikladnou bohu, symbolizující chaos a temnotu. Ze symbolického hlediska má drak blízko k hadovi. V knize Zjevení svatého Jana je vylíčeno, jak se na konci časů bůh střetne s drakem a porazí ho (Zj 12,3). I zde je drak zaměnitelný za hada (Zj 12,9). Ustálená podoba draka, okřídleného šupinatého ještěra s krokodýlí hlavou, má svůj původ až v raném středověku. I zde však jeho porážka symbolizuje porážku zla. Vítězství nad ním se stalo atributem dvou světců, Jiřího a Markéty, a také archanděla Michaela.¹⁸⁰

Prostředí pouště je tedy v Harantově cestopise chápáno jednoznačně negativně. Nebezpečné skalní útvary doplňuje absence vody i výskyt jedovatých živočichů. Na poušti byl také okraden divokými kočovníky. I ti představovali pro poutníky nebezpečí. Poušť představuje přímý protiklad ideálního místa (*locus amoneus*), jaké se vyskytuje v literární tradici od dob antického Říma až do raného novověku. Tím je klidná louka v blízkosti vody, nejčastěji pramene nebo malého potoka. Dostatek stínu poskytuje několik stromů. O příjemný pocit se starají mírný vánek, květiny a zpěv ptáků.¹⁸¹ Na poušti Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic nic z toho není. Jen rozpálený písek a kamení, žízeň, nebezpeční tvorové a necivilizovaní lidé.

Dalším zvířetem, které Harant zmiňuje a o jehož reálnosti je dnes přesvědčena pravděpodobně jen malá část dětí předškolního věku, převážně dívek, je jednorozec. Ani zde se autor příliš nezdržuje popisem a jen konstatuje, že je velikostí podobný velbloudu a odkazuje na cestopis německého šlechtice Jana Wenera von Zimmern, který v 15. století putoval po Egyptě. V tom samém roce putoval stejnými místy i mohučský děkan Bernhard, jehož zpráva o cestě je druhým zdrojem Harantových informací. Jen ještě poznamenává sympatie zvířete k pannám a následuje rozsáhlý návod, jak by měli postupovat případní zájemci o jeho chycení. Po vzoru Plinia, Alberta Velikého a dalších doporučuje navléct mládence do ženských šatů, namazat ho vonnými přípravky a pak už jen

178 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 84.

179 KOMÁREK, S., *Ochlupení bližní*, s. 27-28.

180 LURKER, M., *Slovník biblických obrazů a symbolů*, s. 53-54.

181 CURTIUS, Ernst Robert, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998, s. 215.

čekat, až vůní omámený jednorozec usne. Z těchto autorů dále cituje, že jednorozec je „*postavy koňské, noh slonových a hlavy jelení.*“ Nezapomíná ani na nezbytný roh uprostřed čela. Cituje i jiné autory, například Marca Pola, kteří uvádějí i místa výskytu jednorozců. Že jeho vzhled popisují jinak Harantovi příliš nevaří a nijak to nekomentuje. Snad proto, že zvíře osobně neviděl a nemohl se tedy rozhodnout, který z popisů je bližší skutečnosti. V zájmu výsledného efektu svého cestopisu jako díla vzdělaného intelektuála považoval patrně za potřebné uvést co nejvíce informací, vyskytující se u známých autorů. Dále považoval za potřebné zmínit, kteří evropští panovníci mají roh jednorozce ve svých sbírkách. Právě tento předmět tvořil často součást šlechtických kunstkomor. Je tedy možné, že ho měl i Harant možnost vidět na vlastní oči ve sbírkách na Ambrasu nebo v Praze. Vymezuje se také vůči pochybovačům, kteří v existenci jednorozců nevěří a tvrdí, že jde o záměnu za onagru, jistý druh divokého osla. Jako důkaz jeho pravosti uvádí pasáž ze starozákonní knihy Job (Jb 39,9n).¹⁸² Podobně jako drak i jednorozec obývá pusté prostředí, jež je kvůli horskému terénu, nedostatku potravy a „*jiným nebezpečstvím*“ člověku jen těžko přístupné.

Stejně jako v případě draka, i význam jednorozce jako symbolu je poměrně jednoznačný. Informace o sympatii k pannám se vyskytuje i ve *physiologu*. Ten tuto pannu identifikuje v náboženském významu s Marií, jednorozce pak s Ježíšem. Jeho roh symbolizuje jednotu boha otce a syna, tedy jedno ze základních dogmat křesťanského náboženství. Oproti Harantovi a jeho zdrojům píše autor o jednorozci jako o malém zvířeti, symbolizujícím svou malostí pokoru, se kterou na sebe Ježíš vzal lidství. Je tak chytrý, že proti němu nemá ani ďábel se svou vychytralostí šanci.¹⁸³ V křesťanství tak jednorozec symbolizuje sílu a čistotu. V ikonografii je častý motiv jednorozce s hlavou v Mariině klíně, což symbolizuje její neposkvrněnost. Jeho roh se dal však chápat i jako sexuální symbol. I z toho důvodu bylo používání jednorozce s hlavou na klíně panny Marie v 16. století zakázáno.¹⁸⁴

Domnívám se, že v kontextu úlohy zvířat v obrazu světa raně novověkého člověka je hledání významů tvorů existujících jen v lidské fantazii velmi důležité. Stanislav Komárek vysvětluje jejich existenci tím, že si je lidská duše jednoduše žádá.¹⁸⁵ V souvislosti s chápáním zvířat jako symbolů promítá do těch bájných různé extrémy. To je patrné na příkladu draka i jednorozce. Vyhraněné chápání těchto zvířat bylo možné mimo jiné i díky jejich nepřítomnosti v reálném světě. Vyskytovala se kdesi mimo dosažitelnou zkušenost a jejich význam tak nemohl být narušován přízemními informacemi o jejich každodenním životě. I z toho důvodu byli pro takto silný

182 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 141-142.

183 CURLEY, M. J. (ed.), *Physiologus*, s. 51.

184 BECKER, U., *Slovník symbolů*, s. 105.

185 KOMÁREK, S., *Ochlupení bližní*, s. 15.

symbolický náboj bez větších ambivalencí vhodní právě bájní tvorové.

4. 3. Hranice lidství

Výše naznačený systém hodnot ovlivňoval mimo jiné i názory na místní obyvatele a zmínky o nich v cestopise. V pasážích o jejich životě a zvycích Kryštof Harant nezřídka využívá i srovnání se zvířaty, které má lépe ilustrovat jejich necivilizovanost a primitivní způsob života. Nejprve se ale pozastavme nad otázkou, jak vlastně autor i tradice definují člověka. Kde pro něj leží ona hranice mezi lidským a zvířecím chováním?

Aristotelovu definici člověka coby rozumného zvířete schopného na rozdíl od ostatních živočichů racionálního myšlení jsem již naznačil. Toho je schopen díky nejvyššímu stupni duše, který je vlastní právě jen jemu a zároveň v sobě obsahuje i všechna stadia nižší stadia (tedy kromě rozumné také její smyslovou a vegetativní složku). Moudrý Řek ho ve svém klasifikačním systému řadí do skupiny živorodých živočichů majících krev. Tuto kategorii s ním sdílí ještě „ostatní savci.“¹⁸⁶ Člověk tedy sdílí podstatu s ostatními živočichy, oproti nim má však ještě něco navíc. To ho činí výjimečným. Podle bible byl člověk stvořen podle obrazu boha (Gn 1,26) a je mu tedy v mnoha ohledech přímo podobný, i když se zároveň nemůže měřit s jeho dokonalostí. Ta je vlastní pouze bohu. Duše člověka je také v křesťanském chápání jako jediná nesmrtelná a člověk má tedy naději, že bude po své smrti spasen a bude žít život věčný ve společnosti boha. Evropská tradice nechápe člověka jako tvora svou podstatou rovného zvířatům, ale jako něco víc. Jeho pozici ve velké hierarchii vidí mezi zvířaty a anděly.¹⁸⁷ Z lidské výjimečnosti plynou i výlučně lidské schopnosti, například znalost náboženství či hudby.¹⁸⁸

Přestože se Kryštof Harant ve svém díle nesnaží podat ucelenou definici lidství, z jistých náznaků lze odvodit, že byl přesvědčen o unikátnosti člověka. Ve svých exkurzech o lidech žijících v méně civilizovaných oblastech „barbarské“ části světa však přesto využívá analogií se zvířaty. V rámci biblické interpretace chápe všechny muslimy již předem negativně jako nepřátele křesťanstva. Islám je podle něj jen nezdařilá napodobenina křesťanství. Na rozdíl od „pravé víry“ se vyznačuje naivitou, iracionalitou a pasivním opakováním fyzických úkonů a rituálů. Rozlišuje ale různé podoby Orientu a obyvatel. Základem je zde protiklad světa divokého a městského, tedy civilizovaného. Obyvatelům měst Harant vytýká jejich změkčilost, pohodlnost, přehnanou tělesnost a s tím související sexualitu.¹⁸⁹ Coby hudebně vzdělaný a citlivý člověk negativně hodnotí také

186 ROČEK, Z., *Kronika zoologického poznávání*, s. 34.

187 THOMAS, K., *Man and the natural world*, s. 31.

188 THOMAS, K., *Tamtéž*, s. 32.

189 STORCHOVÁ, Lucie, *Blízký východ biblickou optikou. Islámský orient očima cestovatelů 16. a 17. století*, Dějiny a současnost 31, 2009, č. 6, s. 28-31.

jejich muzikální schopnosti. Káhírští hudebníci podle něj hrají „*jako by svině pískala a osel bubnoval.*“¹⁹⁰ Přirovnání ke zvířatům ale používá především ve spojitosti s divokými národy.

4. 3. 1. Zhovadilé národy

V divoké části se Harant setkal převážně s arabskými kočovníky. Tyto „*zhovadilé národy*“ popisuje jako loupeživé, představující pro osamocené poutníky v poušti velké nebezpečí. Strachuje se, že jej i jeho společníka chytí a prodají do otroctví nebo zabijí. V tomto ohledu příliš nevěří ani svému arabskému průvodci, kterého si s Černínem najali. Podezřívá ho, že v noci odchází k ostatním Arabům a s nimi se domlouvá na nejvhodnějším způsobu přepadení zranitelných cestovatelů.¹⁹¹ Jeho stereotypní pohled podpořil také fakt, že je v poušti kočovníci skutečně přepadli a oloupili. Představu divokého národa neznajícího výtoku civilizace podporuje také popisem tábora, kterým projížděli. Tvoří ho chatrné chýše, jeskyně či ležení pod širým nebem, které před sluncem chrání jen pověšené cáry hadrů. Ke slovu zde přichází i zvířecí metaforika. Děti se ženami zde žijí na hromadě „*co v doupatech myši.*“ Když vyběhnou ze svých příbytků, aby se podívali na neobvyklou návštěvu, vyvalují podle Haranta oči jako sovy.¹⁹² Představu civilizační nadřazenosti a zároveň bídu nomádů implikuje také výrok, „*že u nuzného člověka u nás mají se psi lépeji.*“ Harant je přesvědčen, že kdyby Arabové dostali stravu, jakou dostávají psi křesťanských pánů, pokládali by to za hody. Neodpouští si ani přirovnání jejich těl a postoje k práci k různým zvířatům. Čtenář se dozvídá, že se ústy rovnají sviním a k dílu se mají co osel. K dobrému obrazu nepřispívá ani zmínka, že Arabové v poušti obtěžují mnichy v místním klášteře a dožadují se od nich každý den jídla. Onen klášter zde hraje úlohu jediné výspy civilizace v jinak pusté a nepřátelské poušti.¹⁹³ Neutěšený stav pouštních kočovníků chápe Harant jako předurčený již jejich původem. Jejich proradnost dokládá informací, že pocházejí ze spojení Abrahama s jeho otrokyní Hagar, sami se však pokládají za potomky jeho legitimní manželky Sary a podle toho se nazývají Saraceni. Jejich oděv přirovnává k oblečení čtenářům známějších cikánů. Ti ostatně stáli v pomyslné hierarchii národů podobně nízko, jako popisovaní Arabové.¹⁹⁴ V případě Arabů odsuzuje i jejich kočovný životní styl a fakt, že se živí mimo jiné i přepadáváním a loupežemi. Pokud pro ně má vůbec nějaká slova uznání, je to především kvůli jejich lučištnickému umu a kvalitním koním (vyobrazení 10.).¹⁹⁵

I přes tyto negativní charakteristiky ale Harant Arabům lidství neupírá. Přirovnání ke zvířatům lze chápat spíše jako výtku, že nevyužívají potenciálu svého lidství a žijí primitivně jako zvířata. Právě

190 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 64.

191 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 86.

192 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 105.

193 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 111-112.

194 BENEŠ, Z., *Cestopis Kryštofa Haranta*, s. 144.

195 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 145-147.

takový životní styl byl podle dobových moralistů odsouzeníhodný. Varování před zvířecími vlastnostmi lidí se vyskytuje v mnoha dobových moralizačních spisech. Tyto vlastnosti se má každý v zájmu svého spasení snažit co nejvíce potlačit.¹⁹⁶ Člověk takto („hovadsky“) jednající se dopouští hříchu, neboť opovrhuje jedinečnými schopnostmi, které dostal od boha. Porušuje tím přirozený řád věcí. Tyto charakteristiky Harant nachází také u muslimských sekt. Dervišové například pod záminkou náboženství „loupí, vraždí, s lidmi i hovady obcují.“¹⁹⁷ Zvířatům se podobají i svým vzezřením, neboť se oblékají do kozích a ovčích kůží. Jako časté u nich Harant popisuje také sebepoškozování. Aby měl čtenář ještě lepší představu o jejich bestialitě, přiložil Harant do textu také rytinu jednoho z dervišů (vyobrazení 11.).

I mezi Araby ale Harant dokáže rozlišovat a i oni mají svou civilizovanější stránku. Arábie je podle něj trojí – pustá, skalnatá a šťastná. Zatímco o charakteru prvních dvou do velké míry vypovídá již samotné jejich pojmenování, Arábie šťastná se liší. Její štěstí a bohatství u Haranta přímo souvisí s velmi úrodnou krajinou bohatou také na nerostné suroviny. O civilizovanosti pak svědčí existence státní organizace, respektive několika knížectví a bohatá města, rozvinutý obchod a další vymoženosti.¹⁹⁸ Tuto zemi však autor osobně nenavštívil, charakteristiky Arabů, o kterých píše, jsou toho důkazem. Veškeré jeho znalosti o civilizované Arábii pocházejí z četby a může jít jen o převzaté idealizace bez většího vztahu k realitě.

196 THOMAS, K., *Man and the natural world*, s. 36-37.

197 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 302-304.

198 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 142-143.

5. Závěr

Pokud bych se měl pokusit najít jeden rys, který mají všechny části věnované zvířatům v Harantově cestopise společný, byl by to důraz na užitečnost pro člověka. Ať už se jednalo o využití zvířat jako potravy, dopravních prostředků či zdrojů surovin, případně jako pomocníků při nejrůznějších činnostech. Užitečnost platí za nejdůležitější princip i ve všech ostatních případech. Jak poznamenává Michel Foucault, z přesvědčení, že bůh stvořil svět pro člověka zároveň vyplývá, že je v božím zájmu, aby člověk dokázal tento svět plně poznat. Proto vyjevuje své záměry prostřednictvím nejrůznějších znaků.¹⁹⁹ Vnímavý člověk (vybavenými patřičnými vědomostmi) tak mohl například z neobvyklého chování zvířat vyvodit varování před blížícím se nebezpečím. Od zvířat se lidé mohli i ledasčemu naučit. Harant například z Pliniových spisů přebral informaci, že se lidé od hrochů naučili lékařskému zákroku pouštění žilou.²⁰⁰ Prostřednictvím všeobecně známých spisů typu *Physiologus* se mohli jejich čtenáři dozvědět, co vypovídá chování konkrétních zvířat o povaze samotného boha a skrze to i jak postupovat co nejlépe ve vlastním životě. Všechny informace se zkrátka nějak vztahovaly k člověku. Jeho úkolem bylo dokázat znaky správně interpretovat a získané poznatky pak náležitě využít pro vlastní prospěch.

Velké množství těchto informací bylo už dávno známé prostřednictvím spisů antických autorů. Jejich četba a pochopení pak byly klíčem k poznání celého světa. Není přitom pochyb, že i tito antičtí velikáni vycházeli z dřívějších tradic. Aristotelův systém rozdělení živých organismů se nápadně shoduje se základními zvířecími archetypy, jak o nich píše například Stanislav Komárek.²⁰¹ Toto rozdělení je z velké části určeno živlem, který živočichové primárně obývají, a skrze tento vztah k reálnému světu se proto na první pohled může jevit jako logické a přirozené. Systematické rozdělení na podobném základě můžeme pak najít i u Haranta a ani dnešnímu člověku není toto vnímání živých tvorů zcela cizí. Nebylo by ale správné redukovat renesanční vědění o přírodě jen na dědictví antiky. Vliv měla i biblická tradice a křesťanští autoři. V Harantově spise se objevují také informace z tehdejších cestopisů a kosmografií, ale i z dobových encyklopedií, občas i autorovy subjektivní názory na danou problematiku. Na některých místech také uvádí autoritativní antický text, ale připojuje k němu své vlastní komentáře, či informace doplňuje z jiných, novějších, zdrojů. Výjimečně také, patrně jako důkaz vlastní erudovanosti, předkládá čtenáři několik různých, navzájem si odporujících verzí. Foucault ostatně píše, že cílem metody autorů 16. století bylo zejména shromažďování poznatků o světě,²⁰² a to jak z četby, tak z přímo prožitých situací či z

199 FOUCAULT, M. *Slova a věci*, s. 27.

200 BOČKOVÁ, H.; MELOUNOVÁ, M. (eds.), *Putování II.*, s. 238.

201 KOMÁREK, S., *Ochlupení bližní*, s. 15-34.

202 FOUCAULT, M. *Slova a věci*, s. 32.

jiných důvěryhodných zdrojů. V tomto kontextu se nelze divit, že Harant věnuje více prostoru přejatým informacím, které jen občas doplní vlastními zážitky. Situace, ve kterých se se zvířaty setkal, jen zřídka odporovaly poznatkům získaným z četby a Harant proto neměl mnoho důvodů pochybovat o autoritě klasiků.

Přestože tedy velká část dobových vědomostí a konkrétních informací o zvířatech z antiky skutečně vychází, liší se například obraz světa, do kterého je autor ve svém díle zasazuje. I ten sice zčásti odpovídá starším kosmologickým představám, zároveň už ale pracuje s typicky humanistickými prvky. Mezi ně ostatně patří i zájem o přírodní podmínky a zvířata jako součást souhrnných informací o popisované zemi. Samotné části o vzdálených zemích jsou někdy poměrně přesné, což patrně vyplývá z poměrně velkého množství dostupných geografických poznatků o světě. Ty byly známé mimo jiné i díky objevným plavbám a výpravám, s jejichž výsledky byl Harant nepochybně alespoň základně obeznámen. Na druhou stranu ale obsahují i množství z dnešního pohledu vyložených nesmyslů. Ne všechny Harantovy zdroje byly tak spolehlivé, jak se on sám domníval. Jako výmluvný příklad zde uvedu fakt, že cituje z oblíbeného Mandevillova cestopisu, přestože z dnešních poznatků vyplývá, že autor pravděpodobně nikdy žádnou větší cestu nepodnikl a dílo tak odráží spíš dobové představy o světě, z velké části reflektující i hodnotový systém svého autora.²⁰³

O hodnotovém rozpoložení Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic toho ostatně hodně vypovídá i jeho vlastní cestopis. Kromě samotných zážitků z cesty je v něm zřetelně definován protiklad barbarských a křesťanských zemí. Díky tomu si čtenář může utvořit poměrně dobrou představu o obrazu světa zcestovalého šlechtice. Hodnotové zabarvení má v textu i příroda a její zvířecí obyvatelé. I ti byli v představách tehdejšího člověka uspořádáni hierarchicky od božských stvoření po ztělesněné zlo s fantastickými tvory coby symbolickým vyjádřením obou extrémů. Zčásti je jejich postavení určeno prostředím, ve kterém se vyskytují, zčásti jejich „přirozeností.“ Jejich symbolický význam a pozice v hodnotovém systému určoval mimo jiné i způsob, jakým se k nim člověk vztahoval a jaké zacházení s nimi bylo chápáno jako přiměřené a žádoucí. Od němeého údivu přes různé formy využití až po vyhlazení. Důležité je, že jejich vnímání a hodnocení nemá přímý vztah ke skutečnosti, ale je dané kulturou.

Zažité kulturní představy o ideální podobě společnosti a člověka do velké míry určují i Harantův pohled na obyvatele cizích zemí. Jako příslušníky jiných, jemu neznámých kultur, je hodnotí převážně negativně. Může za to především jiné náboženství, na které pohlíží s despektem. Dále nesrozumitelnost cizí kultury. V případě Arabů nedostatek civilizovanosti a neusedlý život

203 BAŽANT, Vojtěch, *Jan Mandeville. „Ktož svět objeti chce“*, Dějiny a současnost, 49, 2017, č. 2., s. 32-34.

kočovníků, který byl českému šlechtici cizí.²⁰⁴ V případě Turků snad také fakt, že před odjezdem na Blízký východ strávil nějaký čas na uherských bojištích a strach z Turků byl obecným rysem střeoevropské mentality 16. století.²⁰⁵

Přestože se některá má zjištění mohou dnešnímu člověku zdát poněkud banální či všeobecně známá, domnívám se, že není na škodu provést krátkou reflexi vlastní kultury a ptát se po významech symbolů, se kterými pracuje. Ať už jde o většinovou společností přijímané kulturní vzorce ve spojitosti se zvířaty či o rozšířené stereotypy o lidech žijících na Blízkém východě, pátrání po zdrojích těchto zažitých představ nemůže být na škodu. Cestopis Kryštofa Haranta sice vyšel před více než 400 lety, o jeho velké oblibě však i v dnešní době svědčí mnohé reedice. I to dokazuje, že nám stále má co prozradit o kolektivních představách nejen o přírodě, zvířatech a lidech obývajících kraje na jihovýchod od nás, ale také o názorech na svět a hodnotách českých elit raného novověku.

204 Ačkoliv i Kryštof Harant za život několikrát změnil místo svého působení, měl své panství, které pro něj představoval domov a kam se mohl vrátit.

205 KOLDINSKÁ, M., *Každodennost renesančního aristokrata*, s. 136.

Edice pramenů

BOČKOVÁ, Hana; MELOUNOVÁ, Markéta (eds.), *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Putování aneb cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země svaté, země Júdské a dále do Egypta a velikého města Kairu /I/,* Brno 2017.

BOČKOVÁ, Hana; MELOUNOVÁ, Markéta (eds.), *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Putování aneb cesta z království českého do města Benátek, odtud po moři do země svaté, země Júdské a dále do Egypta a velikého města Kairu /II/,* Brno 2017.

BOČKOVÁ, Hana (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkanova. Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny,* Praha 2007.

CURLEY, Michael J., *Physiologus. A Medieval Book of Nature Lore,* Chicago 2009.

Použitá literatura

BAŽANT, Vojtěch, *Jan Mandeville. „Ktož svět objeti chce“*, Dějiny a současnost, 49, 2017, č. 2., s. 32-34.

BLOCH, Marc, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo,* Praha 1967.

BECKER, Udo, *Slovník symbolů,* Praha 2007.

BENEŠ, Zdeněk, *Cestopis Kryštofa Haranta jako kosmografický obraz světa*, in: BOBKOVÁ, Lenka; HRUBÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 136-145.

BOČKOVÁ, Hana, *Člověk na cestě*, in: BOČKOVÁ, Hana (ed.), *Oldřich Prefát z Vlkanova. Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny,* Praha 2007.

BOEHRER, Bruce, *The Animal Renaissance*, in: BOEHRER, Bruce (ed.), *A Cultural History of Animals in the Renaissance*, Oxford – New York 2007.

BUDIL, Ivo T., *Za obzor západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase,* Praha 2007.

CURLEY, Michael J., *Introduction*, in: CURLEY, Michael J. (ed.), *Physiologus. A Medieval Book of Nature Lore*, Chicago 2009, s. 9-33.

- CURTIUS, Ernst Robert, *Evropská literatura a latinský středověk*, Praha 1998.
- DELORT, Robert, Zvířata in: LE GOFF, Jacques; SCHMITT, Jean Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2008, s. 889 – 898.
- DINZELBACHER, Peter (ed.), *Mensch und Tier in der Geschichte Europas*, Stuttgart 2000.
- DUNBAR, Robin, *Příběh rodu homo. Nové dějiny evoluce člověka*, Praha 2009.
- DÜLMEN, Richard van, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.
- FOUCAULT, Michel, *Slova a věci*, Brno 2007.
- GEERTZ, Clifford, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000.
- GLARDON, Philippe, *The Relationship between Text and Illustration in Mid-Sixteenth-Century Natural History Treatises*, in: BOEHRER, Bruce (ed.), *A Cultural History of Animals in the Renaissance*, Oxford – New York 2007, s. 119-145.
- HADRAVOVÁ, Alena (ed.), *Knih dvacatera umění mistra Pavla Židka. Část přírodovědná*, Praha 2008.
- HADRAVOVÁ, Alena, *Literární inspirace několika přírodovědných popisů v cestopise Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdržic*, in: *Historie – Otázky – Problémy*, č. 1, roč. 2009, s. 95-115.
- KALOF, Linda, *Looking at animals in human history*, Londýn 2007.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa, *Prostředí a identita*, in: KUBIŠ, Karel (ed.), *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Praha 2003.
- KOLDINSKÁ, Marie, *Červená chrtice od pana Trčky*, *Dějiny a současnost*, 27, 2005, č. 2, s. 30-34.
- KOLDINSKÁ, Marie, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha – Litomyšl, 2001.
- KOLDINSKÁ, Marie, *Kryštof Harant z Polžic a Bezdržic. Cesta intelektuála k popravišti*, Praha – Litomyšl 2004.
- KOMÁREK, Stanislav, *Obraz člověka a přírody v zrcadle biologie*, Praha 2008.
- KOMÁREK, Stanislav, *Ochlupení bližní. Zvířata v kulturních kontextech*, Praha 2012.

- KOMÁREK, Stanislav, *Příroda a kultura. Svět jevů a interpretací*, Praha 2008.
- LENDEROVÁ, Milena, *Cestovatel*, in: BŮŽEK, Václav; KRÁL, Pavel, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 239-252.
- LURKER, Manfred, *Slovník biblických obrazů a symbolů*, Praha 1999.
- MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie, *Zvíře jako prostředek dehonestace ve středověku a raném novověku. Hlava skopová, německý pes, vůl a svatý Šebestián*, in: DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol., *Člověk a svět zvířat v středověku*, Bratislava 2015.
- MEIER, Frank, *Mensch und Tier im Mittelalter*, Ostfildern 2008.
- PASTOREAU, Michel, *Medvěd. Dějiny padlého krále*. Praha 2011.
- PÁNEK, Jaroslav, *Cestování jako modernizační činitel*, in: Lenka BOBKOVÁ; NEUDERTOVÁ, Michaela (eds.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1997.
- PINZOVÁ, Lenka, *Vlastnictví domácích zvířat a civilizační proces*, in: HORSKÝ, Jan; HRONÍKOVÁ, Linda; STELLA, Marco; BOUZEK, Jan; KRATOCHVÍL, Zdeněk; SOKOL, Jan; NEŠPOR, Zdeněk R., *Natura et cultura. I. Antropologická bádání mezi empirií a interpretací*, Praha, 2014, s. 137-150.
- PLINIUS SECUNDUS, Gaius; NĚMEČEK, František, *Kapitoly o přírodě*, Praha 1974.
- PURŠ, Ivo, *O knihovně Ferdinanda Tyrolského*, *Dějiny a současnost*, 39, 2017, č. 7.
- RÁDL, Emanuel, *Dějiny biologických teorií I. Od renesance na práh 19. století*, Praha 2005.
- ROČEK, Zbyněk, *Kronika zoologického poznávání*, Praha 2013.
- SCHMITT, Jean-Claude, *Svatý chrt. Guinefort, léčitel dětí ze 13. století*, Praha, 2007.
- SLÁDEK, Miloš, *Tvůrce literárních děl*, in: BŮŽEK, Václav; KRÁL, Pavel, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 378-397.
- STIBRAL, Karel, *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*, Praha 2005.
- STORCHOVÁ, Lucie, *Ars apodemica – umění poznat a pochopit cizí kraje*, *Dějiny a současnost* 25, 2003, č. 4, s. 10-12.

STORCHOVÁ, Lucie, *Blízký východ biblickou optikou. Isálský orient očima cestovatelů 16. a 17. století*, *Das* 31, 2009, č. 6, s. 28-31.

STORCHOVÁ, Lucie a kol., *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014.

STORCHOVÁ, Lucie (ed.), *Mezi houfy lotrův se pustiti. České cestopisy o Egyptě 15. - 17. století*, Praha 2005.

THOMAS, Keith, *Man and the Natural World. A History of the Modern Sensibility*, New York 1983.

6. Příloha

6. 1. vyobrazení popisovaných živočichů a lidí

1. Lidé zabíjející krokodýla

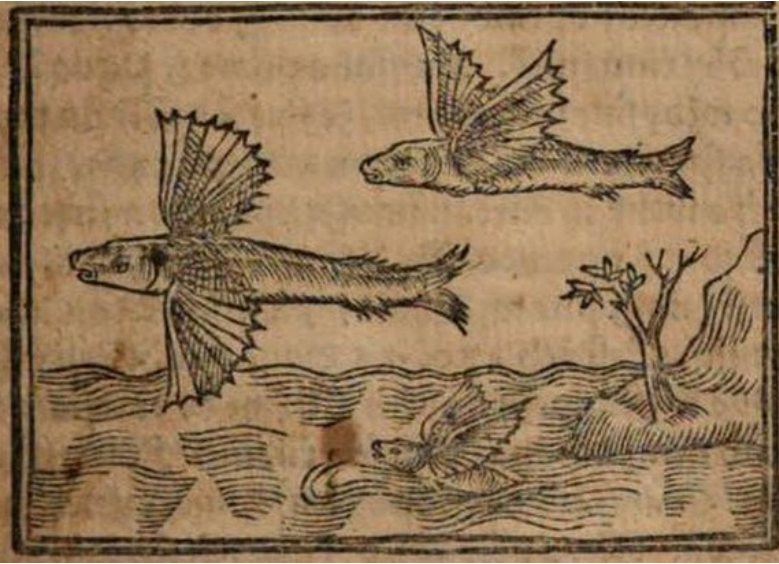
2. poutníci chytají pštrosa

3. chameleon

4. delfín

5. létající ryby

6. ichneumon neboli faraonská myš

7. poutníci na velbloudech

8. kočky lovcí hady

9. drak

10. Arabové

11. derviš

Zdroj všech vyobrazení: Harant z Polžic a Bezdrůžic, Kryštof, *Putování / aneb Cesta z Království Českého do Města Benátek...*, Praha: Daniel Adam z Veleslavína – dědicové, 1608.